NYARE BIDRAG TILL KÄNNEDOM OM DE SVENSKA LANDSMÅLEN OCK SVENSKT FOLKLIF V. 7.

BÄRGSMANSLIF

I BÖRJAN AF 1800-TALET ------------- ANTECKNINGAR FRÅN NORA OCK LINDES BÄRGSLAGER AF ERIK BORE ---- STOCKHOLM, 1891. KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken av **Erik Bore** (1863-1921), som tillhör Cornell University Library, har scannats i juni 2012 av Google Books. Den anpassades för Projekt Runeberg i augusti 2013 av Bert H.

Sidorna 32-33 saknas tyvärr.

Inledning.

För den som tager del af följande anteckningar ock som tillika är alldeles obekant med förhållandena i bärgslagen ock lefnadssättet därstädes, torde följande uppgifter icke sakna sitt intresse.

Ett **bärgslag** är ett sådant område, där af ålder tackjärnstillvärkning bedrifvits, då däremot tillvärkningen af stångjärn i allmänhet försiggår utom bärgslagen.

Innehafvaren af hemman eller hemmansdel i ett bärgslag, **bärgsmannen**, var i forna tider förpliktad att »blåsa tackjärn» ock begagna sina skogar till kolning i ock för tackjärnstillvärkningen, som drifves i de trakter, hvilka ligga i närheten af grufvorna ock gruffälten. Såsom en ersättning för dessa förpliktelser ock mot erläggande af tiondejärn hafva bärgsmanshemmanen från gamla tider varit befriade från ordinarie rotering m. m.

Genom kungl. förordningen af den 20 september 1859, som följande år kom att tillämpas, utsträcktes friheten för bärgshanteringen, ock det lemnades bärgsmannen fritt val att egna sig åt bärgsbruk eller icke, ock i sammanhang därmed gafs rättighet äfven åt utomstående personer att vara delegare i hyttorOrdet »masugn» är af yngre datum än »hytta». Första gången benämningen masugn anträffats lär vara 1458 (enligt Johansson, *Om Noraskog* I, inledn.). ock öfriga järnvärk — en förordning hvarigenom bärgshanteringen gått ofantligt framåt, i det den blifvit öfverflyttad på färre ock kraftigare händer.

Sedan tackjärnstillvärkningen sålunda frigifvits, har det blifvit sed, att man skiljer mellan uttrycken »bärgsman» ock »bruksidkare». Bärgsman är nämligen benämningen påinnehafvare af bärgsmanshemman eller del af ett sådant, för så vitt han icke drifver tackjärnstillvärkning. Bruksidkare benämnes däremot den, som egnar sig åt nämnda näringsgren.

***

Hvad slutligen lefnadssättet i Nora ock Lindes bärgslager under närvarande tid beträffar, så företer det många

olikheter mot lifvet i den tid, som här varder tecknad. Hvilka orsakerna till de förändringar, som sålunda inträtt, hafva varit, ock i hvad mån de senare framkallat en lyckligare ock gynnsammare ställning, därom är ej här platsen att tala. Dock tro vi oss angående orsakerna i korthet kunna säga, att de viktigaste hafva varit: förbättrade kommunikationer, ett ordnat skolväsende ock, icke minst, de religiösa rörelserna, som särskilt i slutet af 1850-talet genomströmmade vårt land.

Den som skrifver dessa rader, har icke kunnat undgå att känna intresse för de skildringar af gammaldags bärgsmanslif, han ganska ofta haft tillfälle att höra af äldre, ännu lefvande bärgsmän. Detta intresse har åstadkommit de anteckningar, som här följa. Dessa äro ingalunda så utförda ock så sorgfälligt gjorda, som önskligt vore ock man af det rika ämnet möjligen kunnat vänta; men skälet härtill inses lätt, om man betänker, att de ej stödja sig på något af förf. upplefvat, utan hufvudsakligen endast på muntliga meddelanden.

*

Motstående teckning föreställer Siggebohyttegården, efter fotografi från 1860-talet (jfr s. 8).

Bärgsmansgårdarna.

Bärgsmansgårdarna voro i början af detta århundrade, liksom ock i slutet af det förra, merändels kringbyggda ock försedda med en eller två, någon gång tre portar. Då porten eller portarna voro tillslutna, var äfven hvarje varelse afstängd från tillträde till gårdens inre.

Själfva man- eller hufvudbyggningen, som var lång ock smal, innehöll kök samt hvardagsstuga (**vandasstuga** eller »stuga») ock hälgdagsstuga (**heɖasstuga**). Af dessa rum var köket vanligen beläget i mitten. Hos de förmögnare fanns oftast äfven en förstuga samt en mindre sängkammare. I vanliga fall låg i rät vinkel med manbyggningen en byggning eller flygel, innehållande »källarstuga» (ett sommarrum, beläget öfverkällaren, i hvilket ofta eldstad saknades ock kläder förvarades) samt en eller tvänne bodar. Mitt emot denna flygelbyggnad låg en annan, som innehöll ett större rum, den s. k. nystugan, som var ganska stor ock användes till gästrum ock danslokal. Ofta saknades dock antingen nystuga eller hälgdagsstuga. Namnet nystuga har troligen uppkommit därigenom att med behofvet af större utrymme ock komfort — om detta uttryck här kan användas — ett särskilt rum inreddes, som sålunda var jämförelsevis nytt. Detta rum nymålades också ganska ofta.

Mitt emot manbyggningen var en byggnad belägen, innehållande bodar. Därjämte fanns brygghus, stall, lador, logar, ladugård ock andra behöfliga uthus.

Porten låg nära intill manbyggningen ock hade ett portlider (**pɷrtʃöve**), som var försett med tak, men saknade innervägg ock merändels stod tomt.

Ofvan förstugudörren på de älsta bostäderna finnes stundom på en stock eller brädlapp en inristning af årtaletTill de älsta byggnaderna i Lindes bärgsförsamling hör utan tvifvel en vid Backagården i Östra Öskevik, som enligt en sådan inristning är uppförd 1728., då huset blifvit uppfört, samt initialerna till den dåvarande egarens ock hans hustrus namn. På en tafla, som fordom var uppsatt på en byggning vid Elfhyttan i Nora bärgslag ock Vikers kapellag, fanns enligt egarens uppgift följande inskrift:

Jesus Christus All verldenes ljus För eld och för brand Bevara detta hus. 1802.

Byggnaderna voro af trä ock hade torftak samt snedrösten. De pryddes af långa, cylinderformiga skorstenar af järn, som blifvit liknade vid kanoner, om hvilka de också i viss mån erinra. Fönstren voro små ock blyinfattade, med många smårutor. Väggarna voro i alla rummen målade med vattenfärg ock hade bårder uppsatta nedanför det limfärgade taket. Man skulle häraf möjligen draga den slutsatsen, att rummen voro dystra ock otrefliga, men så var ingalunda nödvändigt förhållandet.

Tapeter förekommo mera sällan före 1850-talet, då de började införas. Vanligen förseddes först nystugorna medden nya prydnaden. Såsom något anmärkningsvärt plägar anföras, att bärgsmannen Erland Larsson i

Bärgsmanshyttan redan år 1835 hade sin nybyggda tvåvåningsgård fullständigt inredd ock möblerad samt försedd med tapeter.

Mattor, väfda af nöthår, användes på golfvet. Trösklarna gjordes mycket höga i slutet af 1700-talet, men detta bruk försvann i början af innevarande århundrade. Eldstäderna utgjordes af öppna spisar samt järnkakelugnar äfvensom af gula eller gröna kakelkakelugnar. Blommiga kakelugnar fick man ock se, men dessa voro äldre än de enfärgade.

Hvardagsrummet, som var större än något af de andra rummen, var möblerat med en eller flera stora träsoffor, ett träbord, en väggklocka af den välbekanta Mora-sorten, ett väggskåp m. m. Hälgdagsstugan stod merändels oeldad ock begagnades endast sällan, ty bärgsmannen såg ej ofta gäster hos sig, ehuru hvarje sådan alltid var välkommen, när han anlände. Köket var ej stort. Kärlen voro uppställda på hyllor efter alla väggarna. Tallrikarna voro af trä, tenn ock ler; bunkar ock kittlar af koppar ock mässing. Gaffel förekom på många ställen icke vid måltiderna. Husbonden spisade ofta vid ett särskilt bord i hvardagsrummet, under det tjänstfolket åt i köket; han nyttjade silfversked, tjänstfolket träskedar.

Här kan anmärkas, att bärgsmännen älskade att förse sig med föremål af silfver, t. ex. bägare, tumlare, kaffe- ock gräddkannor samt »dalrar» af silfver. På bägarnes utsida funnos merändels initialerna till egarens namn ock bostad inristade. Inskriften P P S G H betydde sålunda Pär Pärsson, Gammelhyttan. På en auktion i Nora socken år 1889 försåldes en dylik gammal silfverbägare, vägande 120 ort. På brännvinsflaskorna nyttjades ofta silfverholk med en silfver-»ked», fästad vid den likaledes silfverbeslagna korken.

I bärgsmansgårdarna i Nora ock Lindes socknar funnos stundom på väggarna ock i taken stora, men skäligen grofva målningar med allehanda figurer, såsom foglar, kransar, blommor, blomkrukor, harpor samt — änglar ock täxtade bibelspråk, omgifna af sirater. Ifrågavarande målningar förekomma numera ytterst sällsynt, beroende därpå att många af de gamla gårdarna blifvit nedrifna eller också väggarna blifvitöfverdragna med tapeter eller ommålade. I en gammal gård i Bälgsjöbodar, tillhörig bärgsmannen Sven Olsson i Ringshyttan, förekom i taket på hälgdagsrummet, som här kallades »sal», en målning föreställande en pelikan. Denne var försedd med gyllene vingar ock omgafs af sina ungar, hvilka med sina näbbar utsögo blodet ur hans bröst. På väggarna i samma rum funnos jämväl en mängd målningar. Där sågs bl. a. »Jakobs stege» med en uppstigande ängel, Moses bärande lagens taflor, samt David såsom herde vaktande sin faders hjord.

Dessa målningar äro gjorda af en Lambert Pärsson, Målar-Lambrik kallad, som skall hafva lefvat under medlet af 1700-talet ock hvars bild »i skepnaden af en obetydlig vandringsman med staf i hand» lär finnas vid Nor i Nora sockenEnligt en uppsats i *Nerikes Allehanda* 1888, nr 115..

Bruket af kringbyggda gårdar upphörde i mitten af innevarande århundrade. På 1840-, 50- ock 60-talen begynte nämligen bärgsmännen flytta ut sina bostäder. Dessförinnan voro de alla belägna vid ock »ikring grytan», d. v. s. masugnen, såsom bärgmästaren Erik Bergensköld berättar i sin beskrifning öfver »Nora bergslag vid 1784 års slut»Johansson, *Om Noraskog* I, s. 54.. Hyttan utgjorde sålunda medelpunkten i hvarje bärgsmansby. På 1830-talet funnos i Ringshyttan tre kringbyggda gårdar, men redan omkring år 1850 voro alla dessa utflyttade eller nedrifna. Vid Elfhyttan, som är en af de största ock älsta byarna i Nora bärgslag, voro alla gårdarna kringbyggda i början af detta århundrade. År 1876 fanns därstädes blott en af dessa gårdar kvar, ock den kvarstår än i dag. Kringbyggda gårdar äro numera ytterst sällsynta i bärgslagen.

De första tvåvåningshusen anlades i slutet 1700-talet. Flera af dessa tvåvåningshus voro på öfra våningens framsida försedda med ett utskjutande loft, som merändels sträckte sig efter hela byggningens längd. Siggebohyttegården i Lindes socken har på öfra våningens framsida ett sådant loft, som är 126 fot långt; ock vid Reboda skall det förekomma ett, som är ännu längre. För närvarande torde väl knappast flera än 6—8 stycken sådana bostäder inom orten kunna anträffas, men för omkring 40 år sedan funnos helt säkert mer än dubbelt så många.Först i mitten af vårt århundrade började de förmögnare bärgsmännen mera allmänt uppföra tvåvåningshus, så att man numera i snart sagt hvarje by träffar stora ock jämförelsevis ståtliga bostäder med två

våningar, af hvilka dock den öfra merändels användes endast vid högtidligare tillfällen. I dessa gårdar får man stundom se målade golf, ett bruk som fordom var vida vanligare än nu ock hvilket på 1830-talet infördes från en af grannsocknarna (Järnboås).

För öfrigt må nämnas, att ej så få lyxartiklar under de senaste åren, särskilt under »den goda tiden» (1873—75), då järnmarknaden var som bäst, letat sig väg till de burgnare bärgsmanshusen. För att anföra ett exempel, så äro dyrbara böcker, ljuskronor ock möbler af ädla träslag numera ej sällsynta.

***

Den gård, hvars plan å följande sida återgifves, var belägen i Ringshyttan (hemmanet nr 3), Nora bärgslag. Dess egare i början af detta århundrade var bärgsmannen Erik Larsson (f. 1779, † 1836). Omkring 1840-talet började man flytta ut husen, så att numera endast den gamla hufvudbyggningen kvarstår (tjänar nu till flygel). Dock är numera den västra drängkammaren (*e*) afsågad ock bortförd.

För öfrigt kan såsom något ganska anmärkningsvärt tilläggas, att det hemman, hvarå denna bärgsmansgård ännu, om ock i ändrat skick, är belägen, gått i arf inom en ock samma släkt alltifrån slutet af 1500-talet. Den n. v. egaren, bruksidkaren P. Larsson, är en sonson till den ofvannämnde Erik Larsson ock den 9:de i ordningen, son efter far, led för led, som innehar stamgården*Bergslagernas tidning* 1890, nr 1: »Ringshyttesläkten».. Förklaringar,

a förstuga. *b* kök. *c* hälgdagsstuga. *d* hvardagsstuga. *e* sängkammare. *f* portlider. *g* källarstuga.

i bod. *k* nystuga. *m* väg. *n* bihus. *o* brygghus. *p* stall. *r* »låne».

s lada. *t* ladugård. *u* loge. *v* »roskvarter». *x* trädgård. *y* gård. *z* inegor.

Klädedräkten.

I början af 1800-talet hade bärgsmännen till ombyte tre dräkter: en kyrkdräkt eller den egentliga högtidsdräkten, en söndagsdräkt ock en till hvardags. Af dessa var den först nämnda af finare vadmal eller ock af kläde. De båda senare voro af gröfre tyg samt synnerligen varma.

Bärgsmansdräkten var nästan alltid hemgjord ock bestod af följande delar: skjorta af »blaggarn», lärft eller bomull, en kulört halsduk af silke, en lång klädesväst med granna ock brokiga färger, tröja af grått gottländskt vadmal eller kläde med uppstående krage ock häktor, samt knäbyxor med spännen af silfver eller annan billigare metall, grå långstrumpor samt skor eller stöflar. De senare brukades till hälgdags liksom äfven skor med silfverspännen. I hvardagslag begagnades skor med metallspännen, om vintern utanpå skorna snösockor, som voro mycket varma. Snösockorna, hvilka användes i stället för stöflar, voro af grått vadmal samt försedda med hällor af läder. Stöflar ansågos den tiden för en lyxartikel ock hörde, såsom vi nämnt, blott till högtidsdräkten. Till hufvudbonader nyttjades stormhattar eller mössor. Handskar af kalfskinn ock ullvantar från Västergötland voro vanliga. Ingen bland de äldre brukade långbyxor. Först på 1840-talet blef det allmänt bruk att hafva sådana, ock samtidigt eller något senare började rockar, sådana som nu äro vanliga, att användas.

Tröjor användes mellertid icke i Lindes socken, där man i stället nyttjade långa fotsida skörtrockar med ståndkragar ock häktor, de s. k. Lindsocksrockarna. De voro gemenligen till färgen gråa, hvilket gaf anledning till att deras egare af bönderna fingo vedernamnet »gråmasar». »Lindsocksrockarna», nyttjas numera endast vid högtidligare tillfällen, såsom vid graföl, bröllop o. s. v. De äro nu af svart kläde ock betydligt kortare än de, som förr voro i bruk. Ock de förekomma icke allenast i Lindes bärgslag utan äfven bland Nora-borna. »Noratröjorna» äro nämligen nu fullkomligt bortlagda.

De förmögnare kvinnorna begagnade vid högtider skor af saffian, eljes skor af kalfskinn; de mindre bemedladeskor. De senare voro försedda med tjocka bottnar ock nyttjades endast i hvardagslag. Strumporna voro tillvärkade i hemmet. Ullstrumpor nyttjades om vintern, bomullsstrumpor om sommaren. Till hvardags

begagnades kulörta strumpor, till hälgdags hvita. Bland öfriga plagg märkas »stubbar» af hemväft tyg; kjortlar af tibet eller af hemväfd tillvärkning; halsdukar af siden; rosiga ock randiga eller vid högtider svarta förkläden, som voro mycket vida; flätade halmhattar med kulörta band. Dessa hattar lemnade ett gott skydd för solen, försedda som de voro med stora brätten. På grund af sin egendomliga form kallades de »stjärthattar» ock brukades endast i hvardagslag om sommaren. Vid högtidligare tillfällen användes en hvit eller svart bindmössa af sidensars, försedd med en likfärgad bandros af samma ämne, samt det hvita, krusade »stycket» af fina Vadstenaspetsar. De fattigare kvinnorna buro äfven de vid högtiderna »stycken», men dessa voro ej krusade. Därjämte hade de mindre dyrbara mössor.

Den hufvudbonad, som nu blifvit beskrifven var mäst i bruket för omkring 50 år sedan. Fick man någon gång se den efter denna tid, var det endast hos äldre personer.

Om lifvet i en bärgsmansgård i Nora socken

på 1830-talet.

Från början af mars månad till oktober började man arbetet kl. 4 på morgonen ock fortsatte därmed till skymningen. Dock utsträcktes arbetstiden under de fjorton dagar i juli, då höbärgningen pågick, på det sätt, att slåttern vidtog redan kl. 2 ock icke slöt förrän omkring 8-tiden. Från oktober till mars arbetade man från kl. 3, tils det blef skymning.

Under sist nämnda tid stego drängarna upp kl. 2 ock skötte om hästarna. Därefter åts frukost, hvilken merändels bestod af blodkorf ock bröd. Detta var ett mindre mål, s. k. lenmål, som icke ens intogs vid sittande bord, men dock inne i hvardagsstugan. Denna tjänade alltid till matrum.

Kl. 3—6 tröskades med slagor på logen. 3 eller 4 personer tröskade på en loge. Det hördes på långt håll, huru många skor. De senare voro försedda med tjocka bottnar ock nyttjades endast i hvardagslag. Strumporna voro tillvärkade i hemmet. Ullstrumpor nyttjades om vintern, bomullsstrumpor om sommaren. Till hvardags begagnades kulörta strumpor, till hälgdags hvita. Bland öfriga plagg märkas »stubbar» af hemväft tyg; kjortlar af tibet eller af hemväfd tillvärkning; halsdukar af siden; rosiga ock randiga eller vid högtider svarta förkläden, som voro mycket vida; flätade halmhattar med kulörta band. Dessa hattar lemnade ett gott skydd för solen, försedda som de voro med stora brätten. På grund af sin egendomliga form kallades de »stjärthattar» ock brukades endast i hvardagslag om sommaren. Vid högtidligare tillfällen användes en hvit eller svart bindmössa af sidensars, försedd med en likfärgad bandros af samma ämne, samt det hvita, krusade »stycket» af fina Vadstenaspetsar. De fattigare kvinnorna buro äfven de vid högtiderna »stycken», men dessa voro ej krusade. Därjämte hade de mindre dyrbara mössor.

Den hufvudbonad, som nu blifvit beskrifven var mäst i bruket för omkring 50 år sedan. Fick man någon gång se den efter denna tid, var det endast hos äldre personer.

Om lifvet i en bärgsmansgård i Nora socken

på 1830-talet.

Från början af mars månad till oktober började man arbetet kl. 4 på morgonen ock fortsatte därmed till skymningen. Dock utsträcktes arbetstiden under de fjorton dagar i juli, då höbärgningen pågick, på det sätt, att slåttern vidtog redan kl. 2 ock icke slöt förrän omkring 8-tiden. Från oktober till mars arbetade man från kl. 3, tils det blef skymning.

Under sist nämnda tid stego drängarna upp kl. 2 ock skötte om hästarna. Därefter åts frukost, hvilken merändels bestod af blodkorf ock bröd. Detta var ett mindre mål, s. k. lenmål, som icke ens intogs vid sittande bord, men

dock inne i hvardagsstugan. Denna tjänade alltid till matrum.

Kl. 3—6 tröskades med slagor på logen. 3 eller 4 personer tröskade på en loge. Det hördes på långt håll, huru mångatröskare det fanns, ty hvar och en slog sin gång i tur, så att det dånade. Lyse hölls i en klyka öfver säden. Andra körde hem ved ock ris om morgnarna, så länge det var mörkt.

Kvinnorna sutto emellertid inomhus, kardade ock spunno på sina spinnrockar framför en torrvedsbrasa i kakelugnen ock sjöngo därvid gamla välbekanta visor. Vid rockarna voro de sysselsatta till kl. 5. Då gingo två till göromålen i ladugården, men en stannade kvar inne för att laga mat ock koka upp kaffe åt husbondefolket. De voro de enda i huset, hvilka brukade förtära kaffe, ehuru sådant kokades två gånger dagligen. Hvarken barn eller tjänstefolk på gården fingo någonsin smaka denna dryck utom vid jul. Hvad husets unga söner beträffar, fingo de förrätta lika strängt ock hårt arbete som det öfriga folket.

Till lyse användes inomhus under ifrågavarande tid »pärtor» af utklufven tall, tunna som en bordsknif, instuckna i en »lyskäring» (en klyka från spisen). Annat lyse ansågs nämligen för dyrbart att bränna. Tilläggas bör dock, att i åtskilliga bärgsmansgårdar ljus användes vid samma tid.

Göromålen i ladugården upptogo en timme. Vid 6-tiden åts den egentliga frukosten, som kallades morgonmål eller »morsmål». Den utgjordes af stufvad potatis, sill, smör, bröd ock mjölk. Stundom bestods äfven en supVid den tid, hvarom här är frågan, brändes brännvin i nästan varje bärgsmansgård. Det var då också vanligt, att tjänstfolket af bärgsmannen köpte brännvin på det sätt, att vederbörlig afräkning skedde på lönen. I den gård, som här afser, var det dock af husbonden strängeligen förbjudet, att någon af husets folk skulle få köpa brännvin..

När dager blef, fortsatte kvinnorna spinnandet under de stunder, som de voro lediga från andra sysslor.

Kl. 7 begynte somliga af gårdsfolket den körning, som hörde till åkerbruket; andra begåfvo sig till skogen att hugga.

Så snart det blifvit slädföre, började man det arbete, som hörde till bärgsbruket. Det rörde sig hufvudsakligen kring hyttan, i hvars närhet gården var belägen. Arbetet vid masugnen fortsattes sedan, så länge blåsningen varade.

Middagen åts regelbundet kl. 12. Detta mål bestod oftast af potatis, sylta, spickekött, mesost ock soppa eller mjölk. Om vintern fanns alltid en varm rätt till middagen.Kvällsmåltiden förtärdes kl. 5 ock bestod af potatis, sill, spickekött, mesost ock soppa eller mjölk. Kl. 7 gick man till hvila. Strax förut gingo drängarna ut att se om hästarna. Efter klockan 7 fick ingen af husets folk sitta uppe.

Hände det en gång, att någon fördröjde sig något i hvardagsstugan öfver den bestämda tiden, så hördes genast en knackning ifrån sängkammaren, där husbonden påminte om hvad »tiden var liden».

Allt skulle gå ordentligt ock regelbundet såsom ett urvärk.

Bärgsmännen på resor.

Bärgsmännen företog sällan några längre resor. På torgdagen for han stundom in till staden (Nora eller Linde) för att ställa om »affärder». Han färdades då på en kärra, som drogs af en korthalsad häst med rakt uppstående man (»ståndman»), klippt i bågform. Bärgsmannens affärsgöromål bestodo däri, att han afyttrade sitt järnförråd ock gjorde nödiga uppköp för hemmets räkning. Det förra försåldes omedelbart i gross till handlanden i staden. Att försälja någonting annat än järn, såsom matvaror o. d., därtill var bärgsmännen alltför högmodig. Hvad som icke gick åt i hemmet af dylika varor, lemnade han i staden såsom ersättning för kvarteret.

Sedan han uppgjort sin handel, begaf han sig på hemväg, så vida han icke tog in på något förfriskningsställe, där han kunde råka vänner ock fränder. I sådant sällskap kunde han ??? fördrifva en eller ett par timmar, smuttande på ett glas punsch eller förtärande sitt kaffe eller ett par »uddevallare» eller »korialer» (kaffe med brännvin). Härunder samspråkades om malm- ock kolpriser, om väglaget, om brukningen vid hyttan, o. s. v.

I Linde tog man för 50 år sedan mästadels in på gästgifvaregården eller ock hos gumman Fia Bergström. Hon tillhandahöll visserligen icke några synnerligen fina varor, men satte också ej häller priset högt. En kopp kaffe kostade nämligen blott 2 skilling, om den serverades utan dopp (med sådant gällde den 3 skilling), ock en »uddevallare» betingade Kvällsmåltiden förtärdes kl. 5 ock bestod af potatis, sill, spickekött, mesost ock soppa eller mjölk. Kl. 7 gick man till hvila. Strax förut gingo drängarna ut att se om hästarna. Efter klockan 7 fick ingen af husets folk sitta uppe.

Hände det en gång, att någon fördröjde sig något i hvardagsstugan öfver den bestämda tiden, så hördes genast en knackning ifrån sängkammaren, där husbonden påminte om hvad »tiden var liden».

Allt skulle gå ordentligt ock regelbundet såsom ett urvärk.

Bärgsmännen på resor.

Bärgsmännen företog sällan några längre resor. På torgdagen for han stundom in till staden (Nora eller Linde) för att ställa om »affärder». Han färdades då på en kärra, som drogs af en korthalsad häst med rakt uppstående man (»ståndman»), klippt i bågform. Bärgsmannens affärsgöromål bestodo däri, att han afyttrade sitt järnförråd ock gjorde nödiga uppköp för hemmets räkning. Det förra försåldes omedelbart i gross till handlanden i staden. Att försälja någonting annat än järn, såsom matvaror o. d., därtill var bärgsmännen alltför högmodig. Hvad som icke gick åt i hemmet af dylika varor, lemnade han i staden såsom ersättning för kvarteret.

Sedan han uppgjort sin handel, begaf han sig på hemväg, så vida han icke tog in på något förfriskningsställe, där han kunde råka vänner ock fränder. I sådant sällskap kunde han ??? fördrifva en eller ett par timmar, smuttande på ett glas punsch eller förtärande sitt kaffe eller ett par »uddevallare» eller »korialer» (kaffe med brännvin). Härunder samspråkades om malm- ock kolpriser, om väglaget, om brukningen vid hyttan, o. s. v.

I Linde tog man för 50 år sedan mästadels in på gästgifvaregården eller ock hos gumman Fia Bergström. Hon tillhandahöll visserligen icke några synnerligen fina varor, men satte också ej häller priset högt. En kopp kaffe kostade nämligen blott 2 skilling, om den serverades utan dopp (med sådant gällde den 3 skilling), ock en »uddevallare» betingadeett pris af fyra skilling. I Nora hade de flesta välmående bärgsmän egna stallbodar, i hvilka de togo in under sina besök i staden. I dessa förvarades gemenligen en större kista, i hvilken den från hemmet medförda matsäcken nedlades för att upptagas, när tid blef. Dessa stallbodar voro isynnerhet belägna i västra delen af staden. Numera finnas inga dylika »bodar» kvar.

På förfriskningsställena vistades bärgsmännen alltid i ett särskilt rum ock tilläto icke, att bönder blandade sig i deras kretsar. Förhållandet mellan bärgsmän ock bönder var nämligen aldrig riktigt gott. De förre sågo de senare öfver axeln, ett förhållande som fortfarit ända till vår tid ock som ännu gör sig gällande på de flästa orter i bärgslagen.

Malm- ock kolkörningen utgjorde en viktig sida af bärgsmannahanteringen. Så snart sjöarna blifvit belagda med is ock slädföret var passande, började »forresorna». Det fordon, som därvid nyttjades, var rotsläden (**rɷtasläen**), så kallad därför att bottnarna i densamma voro gjorda af granrötter. Rotsläden har en spetsig framstam, hvaremot bakstammen är bred ock ganska hög. Med den sistnämnda styr körsvennen lasset, eller skjuter på, där väglaget är dåligt eller otjänligt. Till rotsläden användes endast en dragare, vanligen en häst. Oxar användes i allmänhet föga i bärgslagen, ock sådant är förhållandet än i dag.

På malmresorna medhade forkarlen en matsäcksväska af skinn eller ett skrin, hvari husmodern nedlagt reskosten. Denna bestod af smör, bröd, ost, mesost, korf, fläsk ock kött samt ärtmjölspannkakor. Hvetemjöl användes icke, ty hvetetDetta sädesslag brukade man nämligen icke såsom utsäde i Lindes bärgslag förr än för omkring 50 år sedan, då man började afvika från gammal sed. Dessförinnan köpte man allt hvete, som förbrukades; ock än i dag finnas bärgsmän, hvilka aldrig hafva sått hvete, utan alltid i staden köpt hvad som varit nödvändigt för husets behof. ansågs alltför dyrbart. En stor träflaska med mjölk eller dricka medfördes också. Denna beskrifning öfver

forkarlens utrustning gäller dock hufvudsakligen torpare eller drängar, som tjänstgjorde såsom forkarlar. Medföljde bärgsmannen själf, såsom ej sällan inträffade, så medhades ett synnerligen prydligt matsäcksskrin, ock innehållet var i öfverensstämmelse därmed af det bästa, som »mor» kunde medsända.Den medförda matsäcken förtärdes vid masugnen, på hyttbacken eller ock i något kvarter efter vägen. Karlskogaborna hade under sina forresor från Dalkarlsbärget eller Åsbobärget till Karlskoga ett sådant kvarter vid Elfhyttan. Dessa gäster voro dock mera fruktade än kärkomna, men man vågade sällan neka dem, hvad de begärde, ty »Karlskogingarne» voro kända för sin vildhet. Såsom ersättning åt värdinnan för kvarteret plägade man för året lemna en »åtting» hafre för hvarje häst. Värdinnan hade för öfrigt förtjänst genom kaffeförsäljning åt sina gäster.

Såsom exempel på formännens råhet kan anföras, att »Karlskogingarna» stundom stjälpte omkull kärrorna för åkande, som de mötte. Det var fördenskull icke synnerligen angenämt för en vägfarande att råka ut för en rad malmkörare. Han måste i sådant fall hålla stilla vid vägkanten, tils hela karavanen hade passerat, ock fick skatta sig lycklig, om man icke spelade honom något puts, eller om han undslapp att varda föremål för forkarlarnas speglosor.

Lönnkrogar funnos här ock hvar efter vägarna, där de vägfarande togo in på sina resor. Sådana lönnkrogar hade af folkhumorn ganska ofta erhållit rätt betecknande namn, såsom Pungalätta, Pungaränsa, Flåsut, Bidalite, Lustigkrog o. s. v.

Julfirandet i en bärgsmansgård

på 1830-talet.

När julhälgen nalkades, gjorde man stora tillrustningar. Redan i november månad slaktades gödkreaturen; de voro afsedda för ett halft års behof. Strax före själfva juldagarna bakades julbrödet ock bryggdes julöl. Därjämte företogs i huset ett grundligt rengöringsarbete, hvarvid allting på det noggrannaste synades ock vädrades ock hvarje smutsfläck borttogs. Järnkakelugnen i »stugan» beströks med blyerts ock gneds, så att den blef blank; alla murar kalkades, så att de blefvo skinande hvita. Så tillgår för öfrigt än i dag på de ställen, där man eger i behåll de stora, gammaldags murarna. Den medförda matsäcken förtärdes vid masugnen, på hyttbacken eller ock i något kvarter efter vägen. Karlskogaborna hade under sina forresor från Dalkarlsbärget eller Åsbobärget till Karlskoga ett sådant kvarter vid Elfhyttan. Dessa gäster voro dock mera fruktade än kärkomna, men man vågade sällan neka dem, hvad de begärde, ty »Karlskogingarne» voro kända för sin vildhet. Såsom ersättning åt värdinnan för kvarteret plägade man för året lemna en »åtting» hafre för hvarje häst. Värdinnan hade för öfrigt förtjänst genom kaffeförsäljning åt sina gäster.

Såsom exempel på formännens råhet kan anföras, att »Karlskogingarna» stundom stjälpte omkull kärrorna för åkande, som de mötte. Det var fördenskull icke synnerligen angenämt för en vägfarande att råka ut för en rad malmkörare. Han måste i sådant fall hålla stilla vid vägkanten, tils hela karavanen hade passerat, ock fick skatta sig lycklig, om man icke spelade honom något puts, eller om han undslapp att varda föremål för forkarlarnas speglosor.

Lönnkrogar funnos här ock hvar efter vägarna, där de vägfarande togo in på sina resor. Sådana lönnkrogar hade af folkhumorn ganska ofta erhållit rätt betecknande namn, såsom Pungalätta, Pungaränsa, Flåsut, Bidalite, Lustigkrog o. s. v.

Julfirandet i en bärgsmansgård

på 1830-talet.

När julhälgen nalkades, gjorde man stora tillrustningar. Redan i november månad slaktades gödkreaturen; de

voro afsedda för ett halft års behof. Strax före själfva juldagarna bakades julbrödet ock bryggdes julöl. Därjämte företogs i huset ett grundligt rengöringsarbete, hvarvid allting på det noggrannaste synades ock vädrades ock hvarje smutsfläck borttogs. Järnkakelugnen i »stugan» beströks med blyerts ock gneds, så att den blef blank; alla murar kalkades, så att de blefvo skinande hvita. Så tillgår för öfrigt än i dag på de ställen, där man eger i behåll de stora, gammaldags murarna.Under själfva julaftonen ville man, så vitt möjligt, njuta stillhet ock hvila. För att därför så mycket förr kunna sluta **lagɷrkan** eller det på beting ställda arbetet, plägade husets folk stiga upp så tidigt på julaftonsmorgonen som möjligt. Sålunda brukade tjänstfolket, som under vintertiden vanligen gick till sängs kl. 7 på aftonen, stiga upp redan vid 1-tiden nämnda morgon. Man grep sig genast an med dagens **lagɷrka**, som, om man arbetade raskt, kunde vara afslutad, när det blef dager. Nu kunde man tillbringa sin dag efter eget skön ock afbida aftonen. När denna var inne, gick hvar ock en att tvätta ock kläda om sig.

Kl. 5 e. m. var ett stort, fyrkantigt bord dukat uti stugan eller hvardagsrummet, som putsat ock fäjat nu ingaf sina invånare en högtidlig vördnad. På bordets ena sida var framsatt en stor, helkokt skinka ock en ofantlig tjurhals, ock mitt emellan dessa tronade en större julkaka. Skinkan ock tjurhalsen voro placerade på stora tennfat, sådana som man nu sällan eller aldrig får se.

Sedan alla samlats, satte man sig till bords. Vid samma bord spisade allt husets folk. Först förtärdes en smörgås, som sköljdes ner med en stor ock en liten sup. Därefter åt man lutfisk, som åtföljdes af den sedvanliga »fisksupen». Ifrån lutfisken vände man sig till tjurhalsen ock skinkan, vid hvilka husfadern ock husmodern tagit plats ock skuro för. Senare sattes julgröten fram på åtskilliga fat, ock om hvarje fat förenade sig flere personer. Då som nu rådde den seden, att hvar ock en skulle rimma till gröten. Bland grötrim, som nästan regelbundet återkommo vid dylika tillfällen, må här nämnas följande:

Den som inte för gröten vill rimma, han skall mista båd’ häst ock grimma.

Min sked är liten ock nätt, jag äter, tils jag blir mätt.

Min sked är stor ock bre’, jag äter så mycket som tre.Min matmor snälla hon har inte tagit mycket vatten ur sin källa, utan mjölkat sin lilla ko, därför är gröten så hvit ock go.

Med mjölk är gröten kokt ock ej med bara vatten; om magen räckte till, jag åte hela natten.

Längre rim förekommo också:

Den här mjölken är mjölkad af en ko ock inte af nån elefant. Tre ting skall jag säga, ock det är sant: te slåss ock inte rå, te fria ock inte få, te segla utan vind, det är tre förargliga ting.

Sedan alla rimmat efter bästa minne eller förmåga, grep man sig an med kakan, som blef den sista rätten. Då det afdukats, läste husfadern en julbetraktelse eller aftonbön, hvarefter alla gingo till hvila. Några egentliga julgåfvor utdelades icke. Dock erhöll hvar ock en af husfolket en stor julbulle (»juloxen»), en mindre bulle ock en kaka.

Följande morgon steg man upp redan kl. 1/2 3 ock rustade i ordning hästarna för att resa till Nora ock där bevista julottan i kyrkan. Sedan frukost, bestående af smörgås ock stek, förut intagits, reste alla till kyrkan, med undantag af husfadern ock hans hustru samt någon piga, som stannade hemma för att sköta om göromålen i ladugården.

Männen voro under resan utrustade med kapprockar af vadmal — långa rockar med ståndkrage, från hvilken »kappan» hängde ner på ryggen, ärmarna ock bröstet.

Till kyrkan reste man mycket fort, så att »det eldade» i stenarna, om det var isgata. De som ej åkte, utan färdades till fots, hade bloss, som vanligen väl behöfdes, mörkt som det var.Kl. 5 anlände man till Nora, ock kl. 7 skulle gudstjänsten vidtaga. Den tid, som förflöt mellan ankomsten till staden ock gudstjänsten, tillbragtes merändels i stadskvarteret.

I kyrkan måste man infinna sig i god tid, ty den var vid denna högtid vanligen så till trängsel uppfylld, att kyrkväktaren måste bana väg bland folkmängden för prästen.

Efter gudstjänstens slut, kl. 11, afreste man genast från staden. Hästarna fingo springa i skarpt traf hela vägen.

Det ansågs nämligen såsom en stor heder att vara bland de kyrkfarare, som kommo tidigast hem ifrån kyrkan.

Vid återkomsten till gården åts middag, bestående af lutfisk, skinka, kött, kålsoppa med fläsk ock korf samt till sist kaka.

Ehuru julhögtiden icke ansågs till fullo afslutad, förrän trättondagen var förliden, företedde dock lefnadssättet under de följande dagarna icke någonting, som stack af mot det enformiga hvardagslifvet.

Ett bärgsmansbröllop

på 1830-talet.

Det skulle blifva ett storartat bröllop, ty bruden var dotter af en mycket förmögen bärgsman, ock brudgummen var son af en likaledes rik bärgsman, för öfrigt mycket känd ock omtalad i bärgslagssocknarna icke blott för sin stora rikedom, utan äfven för sina många ålderdomliga sedvänjor. Alla de mäst framstående bärgsmännen i trakten voro bjudna, likaså de närmaste släktingarna, medlemmarna i hyttlaget, prästerna i Nora, samt handlanden o. s. v. Äfven sågs där en ock annan af gårdens lantbönder. Sålunda kan man förklara, huru gästernas antal kunde gå upp till närmare hundra.

För hela trakten var ett sådant bröllop af ganska stor betydelse, ty icke blott bröllopsgården skulle vid ett sådant tillfälle vara prydd på bästa sätt, utan äfven i granngårdarna borde det vara pyntat.

En del af »de främmande» skulle bo hos grannarna, som för detta ändamål hos sig hade anordnat s. k. syskonbäddar. Det var af vikt att hafva så fäjat ock rent som möjligt, ty det Kl. 5 anlände man till Nora, ock kl. 7 skulle gudstjänsten vidtaga. Den tid, som förflöt mellan ankomsten till staden ock gudstjänsten, tillbragtes merändels i stadskvarteret.

I kyrkan måste man infinna sig i god tid, ty den var vid denna högtid vanligen så till trängsel uppfylld, att kyrkväktaren måste bana väg bland folkmängden för prästen.

Efter gudstjänstens slut, kl. 11, afreste man genast från staden. Hästarna fingo springa i skarpt traf hela vägen.
Det ansågs nämligen såsom en stor heder att vara bland de kyrkfarare, som kommo tidigast hem ifrån kyrkan.

Vid återkomsten till gården åts middag, bestående af lutfisk, skinka, kött, kålsoppa med fläsk ock korf samt till sist kaka.

Ehuru julhögtiden icke ansågs till fullo afslutad, förrän trättondagen var förliden, företedde dock lefnadssättet under de följande dagarna icke någonting, som stack af mot det enformiga hvardagslifvet.

Ett bärgsmansbröllop

på 1830-talet.

Det skulle blifva ett storartat bröllop, ty bruden var dotter af en mycket förmögen bärgsman, ock brudgummen var son af en likaledes rik bärgsman, för öfrigt mycket känd ock omtalad i bärgslagssocknarna icke blott för sin stora rikedom, utan äfven för sina många ålderdomliga sedvänjor. Alla de mäst framstående bärgsmännen i trakten voro bjudna, likaså de närmaste släktingarna, medlemmarna i hyttlaget, prästerna i Nora, samt handlanden o. s. v. Äfven sågs där en ock annan af gårdens lantbönder. Sålunda kan man förklara, huru gästernas antal kunde gå upp till närmare hundra.

För hela trakten var ett sådant bröllop af ganska stor betydelse, ty icke blott bröllopsgården skulle vid ett sådant tillfälle vara prydd på bästa sätt, utan äfven i granngårdarna borde det vara pyntat.

En del af »de främmande» skulle bo hos grannarna, som för detta ändamål hos sig hade anordnat s. k.

syskonbäddar. Det var af vikt att hafva så fäjat ock rent som möjligt, ty detvar på den tiden vanligt, att man på andra bröllopsdagen höll s. k. **rompdans**. Därvid gick så till, att hela bröllopsskaran bildade en lång kedja, som med spelmannen i spetsen dansade genom hvarje hus i byn. Man kom sålunda i tillfälle att beskåda, huru alla byamännen hade det. Det var en slags generalmönstring, ty skaran skulle passera genom hvarje rum, ock den som då icke hade rent ock ordentligt i sitt hus, fick naturligen blygas.

I självfva bröllopsgården hade man gjort stora anordningar för högtidligheten. Brått hade man öfverallt, äfven i granngårdarna, ty här skulle man laga till »förning». Enligt det gängse bruket skulle bröllopet stå på torsdagen, ock på onsdagen sände de närmaste grannarna fram sin förning. Den bestod af feta kalfstekar, smör, »skålbröd» (fint hvetebröd, gräddat i en för detta ändamål särskilt inrättad ugn), m. m. De mer långväga gästerna medförde i sina åkdon finare förning, såsom tårtor, konfekt ock bakelser.

När första bröllopsdagen kom, var huset rikligt försett med all slags proviant, såsom gödkalfvar ock hönsstekar, rökta skinkor, fisk, kakor, tårtor ock bakvärk.

Vigseln förrättades kl. 12 f. m. i brudens hem. Strax därefter steg man till bords. Man använde »sittande» bord; s. k. stående bord förekom i Nora socken knappast förr än på 1850-talet.

I högsätet sutto brudgum ock brud ock näst efter dem prästfrun samt brudparets släktingar, sist de oskylde. Några marskalkar eller tärnor förekommo icke.

Vid måltiden började man med smörgåsbordet, där det hembryggda brännvinet ej var att förakta. Sedan följde 7 till 8 rätter, alla af stadig mat. Man undrar just ej öfver, att 3—4 timmar gingo åt vid bordet, då man hör rätternas antal. Det förtjänar anmärkas, att potatis ej förekom till de många kötträtter, som kringbjödos. Den ansågs nämligen för simpel, i stället användes bönor o. d. Steken afslutade raden af de stadiga rätterna, därefter kom turen till tårtorna. Men omedelbart efter steken vidtogo skålarna, som druckos i punsch, ty vin förekom ytterst sällan på den tiden. Musiken spelade först upp, när skålarna började utbringas, då fick man höra fiol ock klarinett. Den första skålen gällde naturligtvisbrudparet, de andra släktingar i tur ock ordning. Man drack 6—7 skålar, ock för hvarje sådan föll musiken in.

Sedermera förtärdes kaffe, ock pipor ock tobak togos fram. Cigarrer nyttjades då ej ännu. Efter kaffet dracks punsch, ock fruntimmerna förtärde litet bischoff.

Nu började bröllopsdansen. Bruden dansade första dansen (polska) med prästen, den andra med brudgummen ock sedan med brudgummens släktingar. Dansen, som endast afbröts vid kvällsmåltiden, fortgick till kl. 3 på morgonen. Då dansades kronan af bruden; endast flickor deltogo i den dansen. Härvid spelades fiol, ock musiken var till kvädet:

Aldrig får den bruden kronan mer; hon har haft den, tappat bort den; aldrig får den bruden kronan mer.

Med till hälften förbundna ögon satte nu bruden kronan på någon af de unga flickorna, denna åter på en annan ock så vidare, tils tre flickor hade erhållit kronan. Den tron fanns nämligen, att den som först erhöll kronan, skulle först blifva gift, ock sedan de andra i den ordning de fått den. Härefter dansade bruden en dans med hvar ock en af de unga flickorna. Sedan sattes hon på en stol, som af flickorna höjdes i taket, där hon bjöds ett glas vin att dricka. När detta var drucket, slog hon sönder glaset i kakelugnen. Nu togo de gifta kvinnorna bruden från de ogifta, hvarefter hon dansade en dans med hvar ock en af de förra. Sedan togo ungkarlarna brudgummen, efter det han dansat med dem alla, ock höjde honom i taket. Han drack nu ett glas punsch, hvarefter han, liksom bruden, slog sönder glaset i kakelugnen. De gifta männen togo så brudgummen till sig, ock denne dansade sedan med dem alla, hvarefter nöjet slutade.

Första dagen dansades polskor ock valsar. Andra dagen förekom äfven **hampurska** ock kadrill. Menuett dansades icke ock förekom i bärgslagen knappast efter 1830-talet.

Gillet stod i tre dagar.

Begrafningar.

När en person aflidit, underrättade hans närmaste därom genom att utsända notifikationskort till husets fränder ock vänner. Tillika följde då en särskild inbjudan att bevista begrafningen, som förrättades snarast möjligt. Å dessa kort, liksom å andra förekommande notifikationskort, lästes vederbörandes samtliga titlar, ock man kunde få läsa sådana som följande:

Inbjudes att med sin närvaro hedra begrafningsakten efter Bergs-, Sex- och Nämdemannen [etc.]

Vid begrafningen anlitades oftast en särskild person, som skulle »läsa ut liket». Därvid gick så till, att han läste några böner, innan liktåget bröt upp från sorgehuset. Detta uppdrag lemnades ofta åt en viss äldre Öskeviksbo, som ansågs flitigt sysselsätta sig med andliga ämnen. Åhörarne, isynnerhet de yngre, hade dock merändels svårt att behålla allvaret under gubbens läsning, ty utom andra egenheter, som han tillät sig, uteslöt han ofta bokstafven h, när den behöfdes, ock tillade den andra gånger, där den ej fanns. Så läste han »Ärren» i stället för »Härren», »hock» i stället för »ock», »hicke» för »icke». De äldre, som voro mer vana vid detta uttal, fäste sig mindre därvidI Linde socken plägade man härma Noraborna, som längre bibehöllo det ålderdomliga uttalet, på följande sätt:

Je ästen ö å avre, så tar an ull!

Detta uttalssätt är dock numer allmänt bortlagt..

En likfärd var ofta förenad med åtskilliga besvärligheter, ty från många byar ock gårdar hade man mycket svårt att komma till staden af brist på god färdväg. Särskilt hade folket i Bälgsjöbodar besvärligt, när de skulle forsla något lik till Nora. Än bar man kistan omedelbart, än uppbar man hännepå stänger, ock där man kunde, forslades den på båt. Strax norr om Damsjön vid Ringshyttan plägade man då rasta, ock den s. k. likstenen därstädes utgjorde enligt traditionellt bruk den plats, där kistan skulle stå.

Vid ankomsten till staden undvek man gärna, så vitt möjligt, att passera de största gatorna, rädd som man i allmänhet var att ådraga sig för stor uppmärksamhet.

Ej sällan förekom, att liket efter förmögnare personer sjöngs ut vid grafven. Denna utsjungning var en särskild sportelkälla för skolgossarna i Nora skola, hvilka därvid handleddes af organisten i staden.

Detta bruk förekom åtminstone redan 1803. Nämnda år afled bärgsmannen Olof Svensson i Östra Öskevik ock vart begrafven i Nora, hvarvid vanlig utsjungning förekom. Liket bisattes i det s. k. Ringströmska grafkoret, enligt hvad en af de dåvarande skolgossarna sedermera meddelat upptecknarens far.

Vid grafven plägade prästen uppläsa några personalier öfver den aflidne för att hedra hans minne. Därvid är att märka, att så skedde ej allenast vid begrafning af ansedda ock framstående bärgsmän, utan äfven då mer obemärkta personer jordades. Dessa personalier öfverlemnades sedan till den dödes närmaste anförvanter. Prästen erhöll för sitt besvär en dusör.

Då äldre personer begrofvos, nyttjades svarta likkistor. De voro försedda med plåtar i bägge ändar; på dessa plåtar stodo psalmvärser inristade. För barn brukades blå kistor med hvita stjärnor.

Om lifvet vid hyttan.

Hyttan utgjorde medelpunkten i hvarje bärgsmansby ock det centrum, kring hvilket det rörliga bärgsmanslifvet hvälfde sig. Det är så än i dag, om äfven icke i samma grad som förr.

Bärgsmännen arbetade stundom själfva vid hyttan, ock hit skickade de sina söner ock drängar. Kring hyttan var det på stänger, ock där man kunde, forslades den på båt. Strax norr om Damsjön vid Ringshyttan plägade man då rasta, ock den s. k. likstenen därstädes utgjorde enligt traditionellt bruk den plats, där kistan skulle stå.

Vid ankomsten till staden undvek man gärna, så vitt möjligt, att passera de största gatorna, rädd som man i allmänhet var att ådraga sig för stor uppmärksamhet.

Ej sällan förekom, att liket efter förmögnare personer sjöngs ut vid grafven. Denna utsjungning var en särskild sportelkälla för skolgossarna i Nora skola, hvilka därvid handleddes af organisten i staden.

Detta bruk förekom åtminstone redan 1803. Nämnda år afled bärgsmannen Olof Svensson i Östra Öskevik ock vart begrafven i Nora, hvarvid vanlig utsjungning förekom. Liket bisattes i det s. k. Ringströmska grafkoret, enligt hvad en af de dåvarande skolgossarna sedermera meddelat upptecknarens far.

Vid grafven plägade prästen uppläsa några personalier öfver den aflidne för att hedra hans minne. Därvid är att märka, att så skedde ej allenast vid begrafning af ansedda ock framstående bärgsmän, utan äfven då mer obemärkta personer jordades. Dessa personalier öfverlemnades sedan till den dödes närmaste anförvanter. Prästen erhöll för sitt besvär en dusör.

Då äldre personer begrofvos, nyttjades svarta likkistor. De voro försedda med plåtar i bägge ändar; på dessa plåtar stodo psalmvärser inristade. För barn brukades blå kistor med hvita stjärnor.

Om lifvet vid hyttan.

Hyttan utgjorde medelpunkten i hvarje bärgsmansby ock det centrum, kring hvilket det rörliga bärgsmanslifvet hvälfde sig. Det är så än i dag, om äfven icke i samma grad som förr.

Bärgsmännen arbetade stundom självfva vid hyttan, ock hit skickade de sina söner ock drängar. Kring hyttan var detlifligast under vintertid, då slädföret var gott. Då syntes långa rader af malmkörare närma sig, ock kolbönder anlände med sina fyllda kolryssar. I smärre timrade bok- eller malmhus sutto några gubbar ock gummor eller ock barn, sysselsatta med att »boka» malm, d. v. s. att slå sönder den rostade malmen i stycken, lagom stora att nedläggas i masugnen. Sådana stycken, som icke ansågos värda att smälta, afskildes ock kastades i »sinderstalpen». Det som sålunda afskildes, kallades »gråbärg» eller »boklort». Mycket hårt gråbärg benämnes »gallbärg». »Slibärg» är namnet på en lösare sort af gråbärg.

De egentliga hyttarbetarne voro upptagna af sina förrättningar, såsom att bära kol i korgar, skjuta malm i kärror eller bära den i malmburkarna o. s. v.

Hyttarbetet var fordom mycket drygare ock besvärligare, än hvad nu är förhållandet. Nu bringar krossvärket upp malmen på ugnen, ock sindret eller de odugliga delarna af den smälta malmen skaffas genom »spel» ut ur hyttan. Förr måste man däremot köra upp malmen till ugnen ock forsla ner sindret till sinderstalpet samt köra eller bära järnet till bodarna, där det skulle förvaras. Dessa bodar tillåstes sedan med mycken omsorg. Numera värdar man sig icke om att förvara järntackorna (»järngösarna») i särskilda bodar, utan lägger dem ute på backarna kring hyttan, där det faller sig bekvämast. En »tackjärnsgös» skattades förr ganska högt mot hvad nu är fallet, ock det berättas om en bärgsman, att han dagligen knäföll ock bad för sina »järngösar». Före vårt århundrade värderades järnet, såsom naturligt var, ännu högre. Anmärkningsvärt är, att man på en gård vid Lindes Garphyttan, hvilken uppfördes för omkring 90 år sedan, till knutstenar använde tvänne mycket stora järngösar — ett egendomligt förhållande på en tid, då man eljes var så rädd om järnet.

I början på 1800-talet »bokades» malmen på smärre fyrkantiga järnhällar; men före nämnda tid var detta förfaringssätt alltför dyrbart, ock man bokade då i stället på större flata stenar. På den gamla hyttbacken vid Siggeboda i Linde socken, hvarest masugnen nedrefs år 1729, anträffas än i dag sådana »bokstenar» med djupa urholkningar efter bokningen.

Malmrostningen försiggick i »rostgroparna». De förmögnare bärgsmännen egde flera sådana, i hvilka arbetades samtidigtock som voro belägna på hyttbacken bredvid hvarandra, ehuru med smärre mellanrum. Rostgroparna voro kvadratformiga fördjupningar i marken med innerväggar, murade med sten eller masugnsslagg. Ingången

till dem ledde från vägen, som gick öfver hyttbacken. Dylika rostgropar användes före 1840-talet. Som brännämne i dem nyttjades ved, stybbe ock småkol (**sork**). Numera användes gas, ock i stället för rostgropar brukas tidsenliga »rostugnar», murade i själfva hyttan. Rostgropar får man numera näppeligen se; de hafva tagits bort eller blifvit igänfyllda, men flertalet af nu lefvande äldre bärgsmän torde hafva arbetat vid dem. Omkring rostgroparna lågo högar af malm, redo att stjälpas ned i gropen. Den plats, hvarpå malmen låg, kallades i dagligt tal malmtorget. Genom den förut omnämnda ingången till rostgropen forslades den brända malmen in i bodar, som vanligen lågo mitt emot gropen ock där den förut omtalade malmbokningen försiggick.

På hyttbacken lågo äfven kolhusen, i hvilka, såsom namnet visar, kolen förvarades. Dessa kolhus voro försedda med tak ock hade en sida öppen, genom hvilken kolen inforslades ock uttogos. När antalet kolhus ej var tillräckligt, uppfördes kolskjul för samma ändamål, men dessa byggdes af resvirke ock saknade tak.

På tal om lifvet vid hyttan må vi icke förgäta att omnämna de s. k. »masugnsborkarna». Detta var det sedvanliga namnet på tiggare ock lösdrifvare, som uppehöllo sig vid eller i närheten af hyttorna, hvilka voro utgångspunkter för deras tiggerifärder. »Masugnsborkarna» eller »borkapojkarna», såsom de yngre af dem kallades, hade troligen fått namn af sitt myckna vistande på masugnskransen bland malmburkarna. Här lågo de om natten, njutande af värmen från den varma masugnen. Både vinter ock sommar sågos dessa olyckliga varelser uppehålla sig kring hyttan, men isynnerhet vistades de där under den sistnämnda årstiden. De synas hafva förekommit vid alla hyttor i Nora ock Lindes bärgslager. Merändels kunde man räkna ända till tjoget af sådana tiggare, såväl unga som gamla, vid en ock samma masugn. Somliga vistades blott ett dygn på ett ställe, andra kunde dröja kvar en vecka eller två. Ehuru de hufvudsakligen uppehöllo sig genom tiggeri, hände det dock stundom, att de lade hand vid det lättare hyttarbetet. Dekunde då beräkna att såsom ersättning få några bitar med, när de öfriga arbetarne höllo sina måltider.

För 40 till 50 år sedan hände det någon gång i Öskevik i Lindes socken, att ett tjugutal »borkar» kunde under sång ock hvisslingar komma tågande i marschtakt utför bygatorna. Ofta inträffade det, att ett dylikt följe på en gång inträdde i en gård ock begärde att få mat. Vanligen fingo de löfte därom, stundom med det villkor likväl, att de hämtade hvar ock en ett fång ved från vedboden. Somliga hörsammade uppmaningen, men andra gingo hällre sin väg, än de utförde något arbete. En tiggare kunde komma in i en ock samma gård ock tigga flera gånger å rad, men hade då antingen bytt kläder med någon kamrat eller ock vänt ut ock in på sina egna för att icke varda igänkänd.

På 1850-talet, då en ordnad fattigvård kom till stånd, försvunno också de kringvandrande »masugnsborkarna» från hyttorna. Emellertid är det tydligt, att de icke utöfvade något hälsosamt inflytande på hyttarbetarne. Dessa voro också i enlighet med tidens anda ganska råa ock ohyfsade, ock många af dem hängåfvo sig åt dryckenskapen. Åtskilliga händelser skulle till ådagaläggande af tidens råhet kunna förtäljas, men vi inskränka oss att omnämna följande, som skall hafva tilldragit sig för omkring 90 år sedan.

En arbetare, vid namn Lars, slog vad med en hyttekarl vid Öskevik om att han splitter naken skulle i kölden — det var vinter — kunna springa från Öskevik till Vasslands masugn ock därifrån tillbaka. Vadet gällde en viss mindre kvantitet brännvin. Lars sprang, såsom det var bestämt, i paradisdräkt ända fram till masugnen vid Vassland eller omkring 1/4 mil. Framkommen hit, ilade han upp på masugnskransen, där han sökte efter något föremål, genom hvilket han sedan skulle kunna bevisa, att han varit framme vid målet. Han fann en snusdosa. Med denna i handen skyndade han genast tillbaka åt Öskevik till; men under vägen brast ryggen på honom, ock man träffade honom snart därefter liggande död i skogen.

En sådan råhet må väl redan vid ifrågavarande tid hafva varit något sällsynt; men att något dylikt kunde inträffa, är redan det ganska betecknande.Vid åtskilliga hyttor, såsom vid Lindes Garphyttan ock Öskevik, rådde fordom det bruket, att bärgsmännen med barn ock tjänstefolk, efter att hafva lyktat dagsarbetet, gingo upp på masugnskransen ock där under samspråk ock skämt tillbragte återstoden af tiden före kvällsmåltiden. Ofta förde då någon gammal ock känd historieberättare ordet, ock de öfriga voro upptagna af något handarbete. I det klara skenet från masugnen voro karlarna sysselsatta med att tälja ock snickra, medan kvinnorna sydde eller stickade

strumpor eller uträttade något annat passande arbete. Ofta anställdes äfven lekar. På somliga ställen skall det hafva inträffat, att kvinnorna om aftnarna sutto ock spunno på masugnskransen.

Vid Garphyttan i Lindes socken fanns en mycket anlitad historieberättare, vid namn Jan Järn. Denne, en stor upptågsmakare för öfrigt, var ganska kvick (»snälltänkt»), ock hans historier åhördes med stort nöje. Att han emellertid förstod att uppskatta sina förtjänster, ådagalägger följande anekdot om honom. En afton, när Jan Järn satt på masugnskransen vid Garphyttan ock länge med sina historier ock infall roat de talrika åhörarne, utbrast han slutligen: »Det är bra konstigt, att styrkan sitter på så olika ställen på folk. Somliga äro starka att brottas ock somliga att draga fingerkrok ock somliga att gå, men jag har min styrka på samma ställe som svina, för jag har na i trynet.»

Drefdansen.

Den s. k. drefdansen egde rum kort efter sedan man »blåst ned» vid hyttan, hvilket vanligen hände i april eller maj, ock drefdansen anställdes någon tid därefter vid någon af de tre högtiderna, antingen påsk, pingst eller midsommar. Det var en slags bärgsmansfäst, ock i densamma deltogo lifligt de unga bärgsmanssönerna ock döttrarna, någon enda gång äfven bärgsmännen själfva.

Då hyttlagets ungdom beslutit, att drefdans skulle anställas, utsändes några af dem till hyttbrukarne ock bådo att, såsom det hette, få »klämma», när det »gick ned» vid hyttan, d. v. s. Vid åtskilliga hyttor, såsom vid Lindes Garphyttan ock Öskevik, rådde fordom det bruket, att bärgsmännen med barn ock tjänstefolk, efter att hafva lyktat dagsarbetet, gingo upp på masugnskransen ock där under samspråk ock skämt tillbragte återstoden af tiden före kvällsmåltiden. Ofta förde då någon gammal ock känd historieberättare ordet, ock de öfriga voro upptagna af något handarbete. I det klara skenet från masugnen voro karlarna sysselsatta med att tälja ock snickra, medan kvinnorna sydde eller stickade strumpor eller uträttade något annat passande arbete. Ofta anställdes äfven lekar. På somliga ställen skall det hafva inträffat, att kvinnorna om aftnarna sutto ock spunno på masugnskransen.

Vid Garphyttan i Lindes socken fanns en mycket anlitad historieberättare, vid namn Jan Järn. Denne, en stor upptågsmakare för öfrigt, var ganska kvick (»snälltänkt»), ock hans historier åhördes med stort nöje. Att han emellertid förstod att uppskatta sina förtjänster, ådagalägger följande anekdot om honom. En afton, när Jan Järn satt på masugnskransen vid Garphyttan ock länge med sina historier ock infall roat de talrika åhörarne, utbrast han slutligen: »Det är bra konstigt, att styrkan sitter på så olika ställen på folk. Somliga äro starka att brottas ock somliga att draga fingerkrok ock somliga att gå, men jag har min styrka på samma ställe som svina, för jag har na i trynet.»

Drefdansen.

Den s. k. drefdansen egde rum kort efter sedan man »blåst ned» vid hyttan, hvilket vanligen hände i april eller maj, ock drefdansen anställdes någon tid därefter vid någon af de tre högtiderna, antingen påsk, pingst eller midsommar. Det var en slags bärgsmansfäst, ock i densamma deltogo lifligt de unga bärgsmanssönerna ock döttrarna, någon enda gång äfven bärgsmännen själfva.

Då hyttlagets ungdom beslutit, att drefdans skulle anställas, utsändes några af dem till hyttbrukarne ock bådo att, såsom det hette, få »klämma», när det »gick ned» vid hyttan, d. v. s.att få hvad som blef kvar i bottnen på masugnen, när sista järntappningen försiggått, ock som kallades »klot». När detta löfte erhållits, vände de sig till masmästaren ock hyttedrängen ock gåfvo dem brännvin, innan de gjort sista »utslaget», för att därigenom förmå dem att ej tappa ut allt af det sista järnet. De hade äfven litet »småjärn» i beredskap, ock när sista utslaget hade skett, släpptes detta ner till hvad som fanns kvar i bottnen på masugnen. Då småjärnet var smält, öste masmästaren som vanligt upp sanden ock släppte fram järnet. Därvid hade man råa alstänger till hands, hvarmed

järnet omrördes: det jäste därigenom ut mera, så att man bättre kunde komma åt hvad som fanns kvar på masugnens botten. Det tackjärn, som man fick, såldes sedermera, ock pänningarna, som erhöllos därför, användes till brännvin, hvaraf 15—20 kannor köptes, samt till svagdricka, kaffe, socker, hvetebröd m. m. Hvar ock en af dansdeltagarne erlade två riksdaler till utgifternas bestridande.

En dansstuga tingades nu, den största som kunde erhållas i byn. Priset på denna var vanligen 15—20 riksdaler, då den skulle användas i 2—3 dagar. Danssällskapet fick emellertid förpliktiga sig att ersätta alla fönsterrutor, som kunde under dansen blifva sönderslagna, samt för öfrigt återställa rummet i det skick, hvari det mottagits. På ställen, där man ville hafva storartad drefdans, anlitades två spelmän, en fiolspelare ock en klarinettblåsare.

Anställdes drefdansen vid påsktiden, började man att dansa om påskaftonen ock fortsatte hela natten till klockan 4 eller 5 följande morgon. Såsom läskedrycker användes under tiden kaffe, svagdricka, kaffe med brännvin (»uddevalla»), »kallskål» (sirap ock brännvin) samt brännvin enbart. Man drack ur stora kittlar, ock ej sällan hände, att de drickande blefvo liggande redlösa på marken. Äfven tillhandahöllos stora tunnor med dricka, ock ur dessa fick hvar ock en, som ville, förse sig.

Vid 7-tiden på aftonen gingo två därtill utsedda personer omkring i laget, hvar ock en bärande 2 tenntallrikar, af hvilka den ena tjänstgjorde såsom lock, ock tiggde pängar till aflöning af spelmän ock till betalning af dansstugan. Under denna akt skramlade man hårt med slantarna för att draga till sig uppmärksamheten. Samtidigt sjöngs följande sång:Ock bärgsman löser på pungen sin — häj rosende lilja — ock gifver en fattig speleman allt hvad han vill, allt hvad han kan, allt efter sin goda vilja.

Pänninginsamlarne åtföljdes af tvänne personer; den ene bar ljus, den andre en brännvinskittel, ur hvilken menigheten trakterades. Hvar ock en lemnade pängar efter förmåga. De förmögne skänkte ofta 2 riksdaler banko, de andre smärre belopp från 1 riksdaler till 12 skilling banko.

Efter gåfvans mottagande sjöng insamlaren:

Ock tack ock tack skall bärgsman ha för sin goda vilja, för den skänken vi nu ha fått, som till spelman faller.

Äfven de närvarande fruntimmerna uppfordrades att skänka pängar till fästen, ock därvid sjöngs:

Ock jungfrun löser på pungen sin — häj rosende lilja — ock gifver en fattig speleman allt hvad hon vill, allt hvad hon kan, allt efter sin goda vilja.

Jämväl härefter skedde aftackning i sång.

När insamlingen pågick, spelades icke. I ett särskilt rum räknades sedan pänningarna. De öfverlemnades till förvaring åt en person, som egde allmänt förtroende. Ett annat rum bredvid danslokalen var upptaget af kortspelare, ock i detta spelades flera dygn å rad. De som ej voro roade af dans ock spel, »singlade slant».

Hvad beträffar dansen, omväxlade man med polska ock vals. **Hampurska** förekom äfven någon gång.

Dansandet fortgick, såsom ofvan nämndes, till kl. 4 eller 5 följande morgon, hvarefter man hvilade för att åter börja fästen på aftonen. Skulle det vara storartat, varade dansen i 3 dygn, ja längre. Vid Löa i Ramsbärgs socken, där »drefvet» alltid var storslaget ock där mycket rikt bärgsfolk bodde, plägade man dansa en hel vecka.Dagen efter drefvets slut gingo de unga manliga deltagarne omkring till bärgsmännen ock fingo där ett slags slutkalas, då de blefvo bjudna på mat ock brännvin. Samma dag erlades betalning för dansrummet, ock spelmännen erhöllo hvardera 15 riksdaler samt fri skjuts.

Drefdansen stod i sitt flor på 1840-talet ock början på 50-talet, men upphörde sedan så småningom till följd af de religiösa strömningar, som uppstodo i bärgslagsbygderna.

Ljusa stjärnan.

Att gå med »ljusa stjärnan» var fordom sedvanligt i bärgslagen. »Ljusa stjärnan» var namnet på en prydlig

vefställning, som inuti var försedd med ljus ock som vid jultiden om nätterna plägade föras omkring i gårdarna. Sällskapet, som förde den med sig, utgjordes bland annat af tre »vise män», hvilka anfördes af »konung Herodes». De förra voro iklädda hvita kläder ock buro lysande mössor på hufvudet. Den senare däremot bar ett bälte öfver ena axeln ock hade en trekantig hatt.

När sällskapet anlänt till en gård, ställde man sig under ett fönster, innanför hvilket man visste, att åhörare borde finnas, samt uppstämde den bekanta visan: »Staffan var en stalledräng». Den bäste sångare, som kunde fås, var ledare. Sången fortsattes, ända tils dörren öppnades af de innevarande.

När detta skedde, gick stjärnan först in i huset. Därefter kommo de tre vise männen, »konung Herodes» samt det öfriga sällskapet. Hvar ock en hade en viss roll att sköta.

Efter inträdet i stugan började »konung Herodes» vandra af ock an i rummet, därvid visande en morsk uppsyn ock tagande på sig en myndig ton, då han sade:

Vi äro väl inga späjare, fastän vi äro hvita. Vi äro tre härrar ock en konung tillika; vi äro från Moria land, det skall mitt röda guldbälte bevisa.

Sång ock musik omväxlade sedan under ceremonien, ock allt hade en ganska allvarsam prägel. Bland annat sjöngs följande: Dagen efter drefvets slut gingo de unga manliga deltagarne omkring till bärgsmännen ock fingo där ett slags slutkalas, då de blefvo bjudna på mat ock brännvin. Samma dag erlades betalning för dansrummet, ock spelmännen erhöllo hvardera 15 riksdaler samt fri skjuts.

Drefdansen stod i sitt flor på 1840-talet ock början på 50-talet, men upphörde sedan så småningom till följd af de religiösa strömningar, som uppstodo i bärgslagsbygderna.

Ljusa stjärnan.

Att gå med »ljusa stjärnan» var fordom sedvanligt i bärgslagen. »Ljusa stjärnan» var namnet på en prydlig vefställning, som inuti var försedd med ljus ock som vid jultiden om nätterna plägade föras omkring i gårdarna. Sällskapet, som förde den med sig, utgjordes bland annat af tre »vise män», hvilka anfördes af »konung Herodes». De förra voro iklädda hvita kläder ock buro lysande mössor på hufvudet. Den senare däremot bar ett bälte öfver ena axeln ock hade en trekantig hatt.

När sällskapet anlänt till en gård, ställde man sig under ett fönster, innanför hvilket man visste, att åhörare borde finnas, samt uppstämde den bekanta visan: »Staffan var en stalledräng». Den bäste sångare, som kunde fås, var ledare. Sången fortsattes, ända tils dörren öppnades af de innevarande.

När detta skedde, gick stjärnan först in i huset. Därefter kommo de tre vise männen, »konung Herodes» samt det öfriga sällskapet. Hvar ock en hade en viss roll att sköta.

Efter inträdet i stugan började »konung Herodes» vandra af ock an i rummet, därvid visande en morsk uppsyn ock tagande på sig en myndig ton, då han sade:

Vi äro väl inga späjare, fastän vi äro hvita. Vi äro tre härrar ock en konung tillika; vi äro från Moria land, det skall mitt röda guldbälte bevisa.

Sång ock musik omväxlade sedan under ceremonien, ock allt hade en ganska allvarsam prägel. Bland annat sjöngs följande:Vi hafva ock en Judas, som bär våran pung, vi tro han är kommen från skogen. En skinnpäls det bär han, ock den samma är vrängd. Hans näsa den pekar mot krogen.

Judas vacklade emellertid omkring hit ock dit på golfvet ock uppförde sig såsom en halfdrucken. Efter sångens slut slog han en kullerbytta öfver golfvet, hvarefter han började vandra omkring med pungen ock skrek därvid:

»Ljus i stjärna å pängar i pungen!»

Till akten hörde tillika, att »Herodes» bjöd en person i sällskapet att knäfalla ock tillbedja honom. Äfven utfördes en halshuggningskomedi.

Slutligen undfägnades sällskapet med mat ock dryck. Judas visade sig alltid kunna förtära mäst brännvin; men så bar han ock en butelj under västen, försedd med en tratt, ock ner till buteljen gick ett rör, genom hvilket han i smyg hällde brännvinet. Utkommen ur stugan, tömde han sedan buteljen i en kagge, som medfördes på en kälke.

Vid uppbrottet sjöngos ock spelades några afskedsvisor.

Brännvinsbränningen.

På de stora gårdarna brändes merändels ansenligt med brännvin, ock på dem plägade ofta en särskild person anställas för att sköta hithörande arbete. I bouppteckningar efter mer förmögna bärgsmän får man mästadels se, hurusom i boet ingingo ganska stora kvantiteter brännvin. I bouppteckningen efter en bärgsman i Östra Öskevik, hvilken afled 1803, upptages bl. a. äfven 39 kannor brännvin.

I Siggebohyttan brändes blott om vintern, ock tre »bränn» gjordes i veckan. En af husets pigor förrättade detta arbete vid sidan af annat. Senare anskaffades en särskild brännmästare, hvilken hade full sysselsättning hela vintern. Därunder brändes ungefär 200 kannor. Utom vanligt brännvin tillvärkades äfven finare, destillerat, hvilket användes vid bjudningar. Sirapsbrännvin tillagades för julen åt dem bland fruntimmerna, som önskade sådant. Vi hafva ock en Judas, som bär våran pung, vi tro han är kommen från skogen. En skinnpäls det bär han, ock den samma är vrängd. Hans näsa den pekar mot krogen.

Judas vacklade emellertid omkring hit ock dit på golfvet ock uppförde sig såsom en halfdrucken. Efter sångens slut slog han en kullerbytta öfver golfvet, hvarefter han började vandra omkring med pungen ock skrek därvid:

»Ljus i stjärna å pängar i pungen!»

Till akten hörde tillika, att »Herodes» bjöd en person i sällskapet att knäfalla ock tillbedja honom. Äfven utfördes en halshuggningskomedi.

Slutligen undfägnades sällskapet med mat ock dryck. Judas visade sig alltid kunna förtära mäst brännvin; men så bar han ock en butelj under västen, försedd med en tratt, ock ner till buteljen gick ett rör, genom hvilket han i smyg hällde brännvinet. Utkommen ur stugan, tömde han sedan buteljen i en kagge, som medfördes på en kälke.

Vid uppbrottet sjöngos ock spelades några afskedsvisor.

Brännvinsbränningen.

På de stora gårdarna brändes merändels ansenligt med brännvin, ock på dem plägade ofta en särskild person anställas för att sköta hithörande arbete. I bouppteckningar efter mer förmögna bärgsmän får man mästadels se, hurusom i boet ingingo ganska stora kvantiteter brännvin. I bouppteckningen efter en bärgsman i Östra Öskevik, hvilken afled 1803, upptages bl. a. äfven 39 kannor brännvin.

I Siggebohyttan brändes blott om vintern, ock tre »bränn» gjordes i veckan. En af husets pigor förrättade detta arbete vid sidan af annat. Senare anskaffades en särskild brännmästare, hvilken hade full sysselsättning hela vintern. Därunder brändes ungefär 200 kannor. Utom vanligt brännvin tillvärkades äfven finare, destillerat, hvilket användes vid bjudningar. Sirapsbrännvin tillagades för julen åt dem bland fruntimmerna, som önskade sådant.därom, att från de mäst olika delar af vårt land alla uppgifter från denna tid enstämmigt intyga, att superiet nådde en förfärande höjd, ock fattigdom följde naturligtvis i spåren. Vi hafva i denna sak liksom annars endast återgifvit de gamles berättelser.

Jakten.

I forna tiders jaktlif spelade vargen en mycket viktig roll. Nu kan man svårligen inse, huru sådant var möjligt; men den som tager kännedom om förflutna dagar, sådana de skildras i de gamles berättelser ock sägner, vet också, att vargen är ett djur hvars bekämpande utgör ett viktigt kapitel i vår odlings historia.

Bland skickliga ock erfarna vargskyttar må först nämnas Erland Larsson i Bärgsmanshyttan. Dennes jaktmetod var att »ludra» vargarna. Han höll gamla hästar, som han efter behof sköt ned. Den döda hästkroppen (»ludret») förde han därefter till en lämplig plats, där han själf fullkomligt dold för vargarna kunde ligga på lur. Vargarna plägade infinna sig om kvällarna; jägaren passade då på att skjuta. För den skull var det nödvändigt att för sådan jakt på förhand utvälja månljusa ock klara kvällar, då djuren tydligt kunde urskiljas.

Äfven räfvar gjorde besök på platsen. Dessa blefvo emellertid snart varse, att fara här alltid hotade. De späjade sedan på afstånd, då Erland Larsson gick till sitt »luderställe»; ock så länge ingen vände åter därifrån, vågade aldrig någon räf smyga sig fram till den döda hästen.

Vår jägare fann emellertid snart nog en utväg. Hvarje gång han gick till jaktplatsen, tog han nämligen en af sina söner på ryggen. Denne fick sedan vända tillbaka hem igän, ty först sedan räfvarna kunnat förvissa sig om, att en person återvänt, vågade de sig fram. På detta sätt blef vår man i stånd att skjuta en myckenhet såväl vargar som räfvar.

Ifriga räf- ock vargskyttar voro äfven Karl Andersson i i Öskeviks Backagård samt Erik Eriksson i Häjbacken.

***

därom, att från de mäst olika delar af vårt land alla uppgifter från denna tid enstämmigt intyga, att superiet nådde en förfärande höjd, ock fattigdom följde naturligtvis i spåren. Vi hafva i denna sak liksom annars endast återgifvit de gamles berättelser.

Jakten.

I forna tiders jaktlif spelade vargen en mycket viktig roll. Nu kan man svårligen inse, huru sådant var möjligt; men den som tager kännedom om förflutna dagar, sådana de skildras i de gamles berättelser ock sägner, vet också, att vargen är ett djur hvars bekämpande utgör ett viktigt kapitel i vår odlings historia.

Bland skickliga ock erfarna vargskyttar må först nämnas Erland Larsson i Bärgsmanshyttan. Dennes jaktmetod var att »ludra» vargarna. Han höll gamla hästar, som han efter behof sköt ned. Den döda hästkroppen (»ludret») förde han därefter till en lämplig plats, där han själf fullkomligt dold för vargarna kunde ligga på lur. Vargarna plägade infinna sig om kvällarna; jägaren passade då på att skjuta. För den skull var det nödvändigt att för sådan jakt på förhand utvälja månljusa ock klara kvällar, då djuren tydligt kunde urskiljas.

Äfven räfvar gjorde besök på platsen. Dessa blefvo emellertid snart varse, att fara här alltid hotade. De späjade sedan på afstånd, då Erland Larsson gick till sitt »luderställe»; ock så länge ingen vände åter därifrån, vågade aldrig någon räf smyga sig fram till den döda hästen.

Vår jägare fann emellertid snart nog en utväg. Hvarje gång han gick till jaktplatsen, tog han nämligen en af sina söner på ryggen. Denne fick sedan vända tillbaka hem igän, ty först sedan räfvarna kunnat förvissa sig om, att en person återvänt, vågade de sig fram. På detta sätt blef vår man i stånd att skjuta en myckenhet såväl vargar som räfvar.

Ifriga räf- ock vargskyttar voro äfven Karl Andersson i i Öskeviks Backagård samt Erik Eriksson i Häjbacken.

***

På 1830-talet ock dessförinnan plägade man i bärgslagen »hålla pilgrim», som det kallades, så snart pingst var

inne. Ordet »pilgrim» lär härleda sig från Peregrinus, som är namn på 16 maj, ty på den dagen isynnerhet iakttog man den egendomliga sed, som här nedan skall skildras.

Det var den tiden gott om vargar, som vilt härjade bland kreaturen, när de därtill kunde komma i tillfälle. Afsikten med hållandet af »pilgrim» var att skrämma bort bestarna från deras gömställen. Hela hushåll gingo då ut i beteshagar, skogar ock utmarker, medförande koskällor, lurar, pannor, bunkar ock annat dylikt, som kunde användas för att åstadkomma ett intensivt ock starkt buller. Man ringde med skällorna, blåste i lurarna, »lullade» ock skrek efter bästa förmåga.

Hållandet af »pilgrim» blef liksom ett slags fästlighet, ty vid dessa tillfällen medfördes alltid dryckesvaror såsom muntrationsmedel, ock de framtogos, när man lupit sig trött.

En gång hade några karlar vid Lindes Garphyttan hållit »pilgrim» i omnäjden. Dagen efteråt kommo några vargar fram till Mårdshyttan, en af de närmaste byarna, ock refvo därstädes en ko, som tillhörde en af byamännen. Dennes hustru fick sedan kännedom om att Garphytteborna dagen förut hållit »pilgrim», ock trodde hon, att de därmed hade skrämt vargarna fram till Mårdshyttan. Man berättar, att hon efter den betan blef förargad på Garphyttefolket ock att hon aldrig riktigt kunde förlåta dem, det hon mistat sin präktiga ko.

***

I sammanhang härmed taga vi oss friheten skildra en liten vargjakt på sjön Rossvalen för 130 år sedan. Den faller visserligen utom den tid, hvarom här är frågan, men torde det oaktat förtjäna att anföras. Berättelsen stöder sig på meddelande af en bärgsmän, hvars farfar omtalat den från sin ungdom.

En stor mängd människor, isynnerhet ungdom, var en vinterafton församlad på Guldsmedshytte masugn. Man roade sig just med skämt ock lekar, då någon af sällskapet händelsevis blef varse en varg, som sprang på isen af Rossvalen. Det var tydligt, att han sprang med en viss svårighet, ock man kunde skönja, huru han allt som oftast halkade på den glatta isen.Flere unga karlar, som blifvit uppmärksamgjorde på vargen, skyndade genast från hyttan ner till sjön, spände på sig »skenorna» ock ilade sedan, obeväpnade som de voro, åt det håll, där vargen visat sig. Han blef snart upphunnen af de snabba skridskoåkarne. När han såg sig förföljd, kastade han sig på rygg ock började slicka tassarna, hvarefter han ögonskenligen sprang med större lätthet ock utan att halka. Denna manöver upprepade han flera gånger. Till slut lyckades en af förföljarne att gripa tag i svansen på honom, hvarefter han, hållande i denna, svängde runt omkring med vargen, tils denne blef yr i hufvudet ock knappast förmådde stå på benen, långt mindre försvara sig eller löpa sin väg.

En af de närvarande ungersvännerna, som var försedd med ett rep, tog nu fram detta ock lagade däraf till en slags grimma, som sattes på vargen, så att han ej kunde bita. Sedan besten på detta sätt äntligen blifvit fängslad, fördes han i triumf upp på Guldsmedshytte masugn, där han under eftermiddagen till stor förnöjelse för folket utställdes till allmänt beskådande, hvarefter han dödades.

***

Om vintern såg man öfverallt i snön talrika spår af såväl varg som räf, utvisande att de förekommo i stora skaror. Från dessa äldre tider härstammar väl också den i orten gängse gåtan: Bonden stod på trätti ben, ropade: Spik Spjäll, kom ock släpp ut Hjulbom, annars kommer Nora knas ock äter upp alla våra nafvarskaft.

Gåtan tolkas så, att bonden, som stod på harfven, ropade åt hustrun att släppa ut hunden, eljest skulle vargen (»Nora knas») komma ock äta upp fåren.

***

Fårhjordarna egde en svår fiende i vargen, men en vida farligare hade de i lodjuret (»vargloet»). Ty vargen nöjer sig alltid med att taga ett får åt gången, hvilket han då slängerpå ryggen för att sedan därmed löpa till skogs; men om ett lodjur vid sommartid träffar en fårskock, så nöjer det sig ej, förrän det rifvit ihjäl hela hjorden. Två sådana odjur refvo vid ett tillfälle 21 får, tillhöriga Erik Magnusson i Uskaboda.

***

Räfven är visserligen ännu ganska talrik i bygden, men var det i forna dagar, som naturligt är, än mera. Han sköts, såsom ofvan är antytt, hufvudsakligen vid »luder». Räfsaxar användes mera sällan, ännu mindre räfgropar.

Räfjakten lönade sin man, ty då som nu betingade räfskinnet ett ganska högt pris i marknaden. För öfrigt gällde det äfven att värna ladugården för Mickel, ty fick han en längre tid vara fredad i en trakt, blef han djärfvare ock djärfvare samt snart en flitig gäst i hönshuset.

Hade han någon gång därstädes våldgästat, plägade gärna ladugårdspigan försöka draga sig till minnes, om tuppen under den närmast föregående tiden varit mer än vanligt högljudd. Den sägnen finnes nämligen, att tuppens galande innebär ett försmädligt rop till räfven, hvilket rätteligen bör tolkas sålunda: Kom hit! Kom hit! Här är jag!

***

Haren förekom väl i mängd, men var jämförelsevis fredad af det skäl, att hvad som sköts, var svårt att få afyttrat på nära håll, utom i den händelse att något bröllop, någon begrafning eller en annan familjhögtid skulle firas i något af de förmögnares hus. Ty endast i sådant fall kunde jägaren få bytet vänt i pänningar. Af detta skäl kom Jösse stundom äfven på den fattiges bord.

***

De gamle veta också att förtälja, hurusom björnar ofta visade sig i bygden ock obarmhärtigt huserade med kreaturen. »I min fars tid», berättar en äldre man, »fanns det gott ombjörn uppe vid Glamossarna. Gubben talade ofta om för mig, att när han kom ut på gården en höstmorgon, så gingo 7 björnar i en hafreåker på fältet ock läto sig hafren väl smaka. Att hafva hästar ute om nätterna var då aldrig värt att tänka på, ty björnarna jagade dem alltid hem tillbaka till gården.»

»På den tiden», fortsätter samme man, »hade jag en faster, som var vallpiga i Öskeviksbyn. En dag, när hon vallade som vanligt, kom en björn fram ur skogen ock hoppade på en ko. Flickan förstod ej bättre, än att hon tog en stör, måttade på björnen ock slog till honom af alla krafter. Nalle släppte genast kon, men gaf sig i stället på flickan. Han grep hänne med bägge framtassarna i kindbenen ock bar hänne ett långt stycke. Den stackars flickan höll anden ock låtsade sig vara död. Björnen tycktes tro det, ty han bar ut hänne i ett kärr. Där gräfde han upp ett hål, lade ner hänne i detta ock krafsade sedan upp litet mull, liksom för att gräfva öfver hänne. Därpå satte han sig invid gropen. Flickan måste hela tiden förhålla sig alldeles orörlig, så länge björnen var i närheten, ock först efter en mycket lång stund vågade hon titta upp. Då var den farlige grannen försvunnen. Den dagen lärde hon sig emellertid att inte traktera björnar med störar, ock jag menar, att hon häller aldrig mer fick tillfälle till det.

Emellertid fick hon bära märken efter äfventyret, så länge hon lefde, ock dessa voro så tydliga, att man på hännes kindben med lätthet kunde räkna antalet af björnens klor.»

Den siste björnen, som visade sig på orten, blef skjuten af den ofvan nämnde Erland Larsson i Bärgsmanshyttan. Hundarna drefvo upp honom vid Hällabacken mellan Öskevik ock Bärgsmanshyttan, hvarest han haft sitt ide. De drefvo honom först till Hammarby, sedan ända till trakten af Skymhyttan; där fälldes han af Erland Larsson. Denne fraktade honom sedan in till Nora på en kolarsläde, i hvilken djuret endast med svårighet kunde rymmas. Det berättas, att den dagen, som var en söndag, högst få människor åhörde predikan i stadens kyrka: alla skulle beskåda björnen, där han låg i kolarsläden på färgaren Bergs gård.

***

Stor rikedom på fogel fanns också i bygden. Tjäder ock orre förekom i stor myckenhet, mäst orre, samt äfven järpe ock morkulla. »Jag erinrar mig», säger den ofvannämnde gamle mannen, »särskilt en höstmorgon i början af 1840-talet, då jag gick upp till en åkertäppa, som vi hade i skogen. Hvar jag gick, skrämde jag upp skogsfogel, ock när jag kom fram till täppan, voro hafrehässjorna därstädes så gott som fullsatta med orrfoglar. Ock uppe vid Glamossen kunde man mången gång få se hundratals orrar. Då var det gyllene tider för alla jägare.»

Vid stora öppna platser ock särskilt vid mossar där skogsfogel älskade att vistas, betjänade sig den yrkesmässige jägaren af s. k. orrkojor: små hyddor, uppförda af smärre träd ock buskar. Här infann han sig hälst vid soluppgången om vår- ock sommarmorgnarna. Af den under andra tider eljes vanliga ensligheten ock stillheten på mossen fanns då ej ett spår. Fogelsång ock fogelkvitter öfverallt! Dufvan kuttrade i asparna vid skogskanten, orrtuppen drillade ock sände ut sina locktoner, ock kring honom skockade sig skaror af tjusade gemåler. En ock annan tjädertupp lät äfven höra sitt spel. Dessa varelser upptogo jägarens hela uppmärksamhet, ock föga aktade han på den i fjärran skymtande tranan, lika litet som på den åt makan hvisslande ljungpiparen (»mossvipan») eller på storspofvens enformiga ock oroliga skrik »kui, kui», hvilket på sin höjd kuude göra honom en smula närvös.

Då ock då fick han tillfälle att skjuta ett skott; därefter följde en stunds tystnad. Men många minuter behöfde ej förflyta, innan det förra lifliga ock omväxlande djurlifvet återigän begynte.

Denna rikedom på vilt berodde tvifvelsutan på att förekomsten af skjutvapen ännu var så ringa. De personer, som egde skjutgevär, voro snart räknade. Annat är det nu, då en bössa vanligen hittat väg till hvarje gård, ehuru den visserligen, såsom en gammal man säger, ej längre utgör en födkrok, utan är vorden en leksak.

Giller ock snaror användes dock allmänt, hvarigenom naturligen mycken förödelse åstadkoms bland skogsdjuren. Fångsten med dessa redskap bedrefs grymt ock barbariskt, i det mången endast hvarannan dag plägade »leta sina don».En ock samme man kunde ofta ega ett mycket stort antal »don», ock på detta sätt erhölls en ej ringa skörd. Mäst fångades harar, orrar, tjädrar, järpar ock snöskator, men äfven någon enda gång gräflingar ock lekattor.

Beträffande priset på vilt hafva vi gjort följande anteckning. På 1840-talet utgjorde priset på en orrhöna 3 skilling; 4 sk. gällde en orrtupp, 6 sk. en tjäder, lika mycket en hare. Räfskinn värderades däremot högt: ett sådant betingade ett pris af omkring 5 rdr.

***

Att många mystiska ock vidskepliga sägner berättades om de gamle jägarne, är allmänt bekant. Så var fallet på de flästa orter i vårt land. Innan vi afsluta denna vår skildring, vilja vi anföra några drag från denna sida, som belysa lifvet i skog ock mark.

En hyttarbetare i Garphyttan plägade stundom vid sidan af sin egentliga sysselsättning drifva skytte, men ansågs merändels hafva dålig jaktlycka.

En gång, när han vistades i Garphytteskogen, lyckades han dock skjuta två tjädertuppar i ett skott. Häröfver ordade han sedan vitt ock brett för sina grannar ock kunde ej nog prisa sin skicklighet. Då han emellertid kort därefter blef sjuk ock för en längre tid måste intaga sängen samt till ock med förlorade håret, gaf detta anledning till den föreställningen, att han blifvit förtrollad. Folket berättade nämligen, att en trollkarl, hvilken ofta plägade jaga å Garphytte marker, hade med oblida ögon sett hyttekarlens skytte ock därför vållat hans ofärd. Den förmodade trollkarlen skall ha bestyrkt denna tro med den mystiska förklaringen:

»Han skulle ha låtit bli att skjuta på mina tuppar, så hade han nu inte legat sjuk!»

Om de älste egarne af Stackerud förtäljes, att deras skjutskicklighet var mer än naturlig. De behöfde sålunda ej aflägsna sig längre än ett par steg från gårdsknuten, förrän de blefvo i stånd att nedskjuta vilt, som de själfva framkallade.Den tron fanns hos mången, att vissa förbjudna utvägar gåfvos, genom hvilka man kunde varda skicklig att skjuta hvad hälst man önskade, »blott man visade sig». Så funnos de som ansågos hafva fått en handskrift från »själfva skam», hvarigenom de kommit i besittning af denna förmåga.

Fisket.

Fiske idkades mera sällan af bärgsmännen. De ansågo, att detta yrke lönade sig sämre än annat arbete. Dock visade fisket sig på vissa orter ofta vara ganska gifvande. Den fisk, som fångades, förbrukades i allmänhet icke

inom hushållen, utan forslades till staden ock såldes.

I Siggeboda bodde en finsk kvinna, den s. k. **finska**, som var en af de ifrigare fiskarena. Hon hade inflyttat från Filipstads bärgslag, hvarest hon af sin far lärt yrket. För öfrigt förtjänade hon sitt lifsuppehälle genom att tillvärka allehanda fiskeredskap, som hon sålde. Hon var synnerligen skicklig i sitt fack, ock talrika voro de lindbast-»**karsar**», »märdar», nät ock ryssjor, som hännes flitiga händer förfärdigade.

Bruksidkaren A. Andersson i Siggebobyttan var i sin trakt en bland de förste som begagnade not. Ej sällan hände det på hans tid, att en »upprågad rotasläde» erhölls full med fisk efter ett enda notdrag.

Fisket i Norasjön var bekant för att vara synnerligen gifvande. En fiskare förtäljer därom, att han ett år i början af 1840-talet tillika med några andra vid ett tillfälle fångade så mycket fisk med sommarnot, att ekan endast med möda förmådde bära lasten. De sågo sig nödsakade att försiktigt ro efter alla land, utan att våga begifva sig ut på djupet. Den fisk, hvilken därvid uppfångades, var uteslutande braxen ock alla utan undantag stora: de vägde 5—7 marker hvardera.

En dylik erfarenhet angående fisket i Norasjön gjorde dock icke en i staden bosatt lantmätare. Denne hade utarrenderat sin fiskerättighet åt en handlande V., ock i kontraktet ingick, att den förre skulle i arrende erhålla visst af hvarje fisksort, som fångades. Lantmätaren, som i en bok noggrant Den tron fanns hos mången, att vissa förbjudna utvägar gåfvos, genom hvilka man kunde varda skicklig att skjuta hvad hälst man önskade, »blott man visade sig». Så funnos de som ansågos hafva fått en handskrift från »självfva skam», hvarigenom de kommit i besittning af denna förmåga.

Fisket.

Fiske idkades mera sällan af bärgsmännen. De ansågo, att detta yrke lönade sig sämre än annat arbete. Dock visade fisket sig på vissa orter ofta vara ganska gifvande. Den fisk, som fångades, förbrukades i allmänhet icke inom hushållen, utan forslades till staden ock såldes.

I Siggeboda bodde en finsk kvinna, den s. k. **finska**, som var en af de ifrigare fiskarena. Hon hade inflyttat från Filipstads bärgslag, hvarest hon af sin far lärt yrket. För öfrigt förtjänade hon sitt lifsuppehälle genom att tillvärka allehanda fiskeredskap, som hon sålde. Hon var synnerligen skicklig i sitt fack, ock talrika voro de lindbast-»**karsar**», »märdar», nät ock ryssjor, som hännes flitiga händer förfärdigade.

Bruksidkaren A. Andersson i Siggebobyttan var i sin trakt en bland de förste som begagnade not. Ej sällan hände det på hans tid, att en »upprågad rotasläde» erhölls full med fisk efter ett enda notdrag.

Fisket i Norasjön var bekant för att vara synnerligen gifvande. En fiskare förtäljer därom, att han ett år i början af 1840-talet tillika med några andra vid ett tillfälle fångade så mycket fisk med sommarnot, att ekan endast med möda förmådde bära lasten. De sågo sig nödsakade att försiktigt ro efter alla land, utan att våga begifva sig ut på djupet. Den fisk, hvilken därvid uppfångades, var uteslutande braxen ock alla utan undantag stora: de vägde 5—7 marker hvardera.

En dylik erfarenhet angående fisket i Norasjön gjorde dock icke en i staden bosatt lantmätare. Denne hade utarrenderat sin fiskerättighet åt en handlande V., ock i kontraktet ingick, att den förre skulle i arrende erhålla visst af hvarje fisksort, som fångades. Lantmätaren, som i en bok noggrantskref upp, hvad han erhöll, visade en gång resultatet för en vän. Därvid lästes följande lakoniska anteckning:

Handlanden V. har lemnat fisk, men mört, mört, mört — bara mört!

I den lilla sjön Aspen vid Garphyttan var fisket också synnerligen gifvande. Vid metning erhölls därstädes i slutet af 1830-talet ofta 2—3 pund fisk om dagen. Genom att fiska med håf invid de utlagda bråtarna kunde man också göra en ansenlig fångst.

Fisket i Skedvisjön — hvilken visserligen icke är belägen inom de trakter, hvarifrån dessa anteckningar härstamma, men icke långt ifrån dem — var fordom rikligt lönande. För 20—30 år sedan drogs där med en stor not hvarje vinter. Denna not var fördelad på 12 lotter, hvarför den uppfångade fisken skiftades i lika många lotter. På 1860-talet ock tidigare, eller före sjöns sänkning, var fisket isynnerhet rikt. Vid ett tillfälle erhölls 36 skeppund fisk ock vid följande notdragning 60 skeppund, hufvudsakligen braxen ock gös. När bytet fördelades, bekom hvarje delegare så mycket på sin lott, att en stor kolryss därmed fylldes. Ock ledaren för notdragningen (»notkungen») plägade med förkärlek återkalla minnet af denna vinter, då han hade fisk åt sitt hushåll för hvarje dag, hvarförutom han i staden sålde sådan för 90 rdr.

Att fånga fisk med katsa eller **kasta** var ock är ännu allmänt bruk vid sistnämnda sjö. **Kastan**, som utgjordes af spjälväggar, var anordnad på det sätt, att fisken på bägge sidor om en lång spjälgård leddes (eller med pulsning drefs) in i en mot spjälgården vinkelrät inhägnad, »det yttre golfvet». Där kunde han svårligen finna någon utväg; ock ännu mindre kunde han undkomma, om han från det yttre golfvet funnit väg in i de två inre golfven. Här vittjade sedan fiskaren sin **kasta** med håf.

Tjänstfolkets ställning.

I förhållandet mellan husbönder ock tjänare rådde på de flästa ställen en patriarkalisk anda. Tjänaren räknades till huset ock ansåg sig hedrad af att ega en aktad ock ansedd husbonde, hvarför han gärna ville skydda dennes intressen skref upp, hvad han erhöll, visade en gång resultatet för en vän. Därvid lästes följande lakoniska anteckning:

Handlanden V. har lemnat fisk, men mört, mört, mört — bara mört!

I den lilla sjön Aspen vid Garphyttan var fisket också synnerligen gifvande. Vid metning erhölls därstädes i slutet af 1830-talet ofta 2—3 pund fisk om dagen. Genom att fiska med håf invid de utlagda bråtarna kunde man också göra en ansenlig fångst.

Fisket i Skedvisjön — hvilken visserligen icke är belägen inom de trakter, hvarifrån dessa anteckningar härstamma, men icke långt ifrån dem — var fordom rikligt lönande. För 20—30 år sedan drogs där med en stor not hvarje vinter. Denna not var fördelad på 12 lotter, hvarför den uppfångade fisken skiftades i lika många lotter. På 1860-talet ock tidigare, eller före sjöns sänkning, var fisket isynnerhet rikt. Vid ett tillfälle erhölls 36 skeppund fisk ock vid följande notdragning 60 skeppund, hufvudsakligen braxen ock gös. När bytet fördelades, bekom hvarje delegare så mycket på sin lott, att en stor kolryss därmed fylldes. Ock ledaren för notdragningen (»notkungen») plägade med förkärlek återkalla minnet af denna vinter, då han hade fisk åt sitt hushåll för hvarje dag, hvarförutom han i staden sålde sådan för 90 rdr.

Att fånga fisk med katsa eller **kasta** var ock är ännu allmänt bruk vid sistnämnda sjö. **Kastan**, som utgjordes af spjälväggar, var anordnad på det sätt, att fisken på bägge sidor om en lång spjälgård leddes (eller med pulsning drefs) in i en mot spjälgården vinkelrät inhägnad, »det yttre golfvet». Där kunde han svårligen finna någon utväg; ock ännu mindre kunde han undkomma, om han från det yttre golfvet funnit väg in i de två inre golfven. Här vittjade sedan fiskaren sin **kasta** med håf.

Tjänstfolkets ställning.

I förhållandet mellan husbönder ock tjänare rådde på de flästa ställen en patriarkalisk anda. Tjänaren räknades till huset ock ansåg sig hedrad af att ega en aktad ock ansedd husbonde, hvarför han gärna ville skydda dennes intresseneller, som det heter, »vara mån om huset». Husbonden tilltalades rätt ock slätt med benämningen »far», ock husmodern kallades »mor». Våra dagars titelsjuka har äfven trängt till bärgsgårdarna, ock man har redan länge äflats att där införa härr- ock frutiteln.

Men oaktat det skenbart förtroliga förhållande, som förefanns mellan husbonde ock tjänare, visste likväl den förre att skaffa sig vederbörlig respekt ock tålde aldrig, att någon af de underordnade understod sig att brista i den lydnad eller vördnad, som tillkom husets härre.

Tjänstfolket fick fordomdags nöja sig med en anspråkslös lön. En dränglön utgjordes under 1830-talet af 50—60, någon gång 75 riksdaler. En pigas lön belöpte sig samtidigt till 25—28 rdr.

Därjämte hade hvarje dräng att utfå i »smårede»: 2 skjortor af blångarnsväf ock 1 af lingarn, 2 par svenska skor (becksömsskor) ock ett par tyska (kalfskinnsskor till hälgdags), 1 par handskar af kalfskinn, samt 1 par s. k. Boråsvantar af ull. En fördräng (»husbonddräng») erhöll dessutom 1 par svenska stöflar.

En piga bekom följande i »smårede»: 12 alnar väf till lintyg, däraf 8 alnar blångarn ock 4 alnar bomullsväf, 4 alnar hårväf till en kjortel, tyg till ett ullförkläde, 1 mark ull eller något mer till strumpor, 2 par svenska ock 1 par tyska skor, samt ett par kängor.

Vid städslingen förbehöll sig också tjänaren ledighet under årets lopp på en marknadsdag ock en drefdag för deltagande i drefdansen, hvarjämte han vanligen erhöll en riksdaler till bestridande af utgifter vid sistnämnda tillfälle.

Dessa löneförhållanden voro allmänt gällande till slutet af 1840-talet eller början af 50-talet, då lönerna begynte att höjas.

Sällan var tjänstfolket i stånd att göra några besparingar. Den lilla lönen gick åt till kläder ock till dryckesvaror. En dräng i Ringshyttan, vid namn Karl Pärsson, hade dock lyckats spara hop ett efter dåvarande förhållanden ingalunda obetydligt kapital, hvilket han lånat ut i näjden. Men denne dräng bildade ett undantag i flere afseenden. Han höll sig fin, som det hette, nyttjade i hälgdagslag klädeströja ock silfverspänneni skorna; han egde byxsäcksur»Byxsäcksur» eller »byxsäckaklockor» användes allmänt i bärgslagen ända inpå 1850-talet. Klockorna voro tämligen stora ock flata. En ock annan af de äldre bevarar ännu ett exemplar af de gammaldags »vardarna», såsom de största benämndes. Benämningen »byxsäcksur» har uppkommit därigenom, att de buros i en särskild ficka eller »säck» i benkläderna. Till klockorna hörde en på byxorna nedhängande kedja. Denna utgjordes hos de obemedlade af ett silkesband eller var af stål; andra hade »spinkspank»-kedjor (af mässing ock annan metall). De förmögne hade dyrbarare kedjor, ock dessa pryddes med petschaft. Stora, fyrkantiga, platta urnycklar af mässing eller silfver hörde äfven till ståten. När männen dansade, hängde de långa urkedjorna ock skramlade med sina vidhängande nycklar ock prydnader. Någon enda af de förmögnaste begagnade guldnycklar af samma platta form. Endast »storkarlar» ock de rike egde klockor af silfver. De ofvannämnda »vardarna» gällde i handeln 10—15 rdr. I slutet af 1850-talet började de förmögne bärgsmännen lägga sig till med ankar- ock cylinderur, af hvilka de sistnämnde till en början betingade ett pris af 50 rdr. samt sjöskumspipa, hvarför han i mångas ögon gällde för en fulländad gentleman. Därtill kom, att han var en öfvad ock skicklig dansör, hvarför han ej sällan åtnjöt den hedern att få deltaga i kalas eller större fästligheter, som afslutades med dans. Med tiden erhöll han medalj för långvarig ock trogen tjänst ock afled för omkring 40 år sedan såsom torpare vid Ringshyttan.

Tjänstfolket fick öfverallt förrätta ett hårt ock strängt arbete, vida strängare än hvad nu är fallet. Hvar ock en bärgsmän var mån om att erhålla starka ock hurtiga drängar, så att ingen af grannarnas folk skulle kunna »knäppa» dem.

Särskild »drängbod» eller drängstuga förekom på många ställen, i hvilket fall pigornas egentliga bonings- ock sofrum var köket. Stundom fanns jämväl särskild »pigbod». På andra ställen åter lågo husets barn ock tjänstfolket af bägge könen i ett ock samma rum, vanligen i hvardagsstugan, som plägade vara rymlig. Vi känna en gård, där tjänstfolket utgjordes af 3 pigor ock 4 drängar, hvilka tillika med husets 2 söner — summa 9 personer — nyttjade gemensamt sofrum. Detta förhållande egde dock endast rum under den kallare årstiden. Om sommaren däremot lågo drängarna hälst ute i ladan.

I drängstugan, om sådan förekom, voro möblerna snart räknade. En eller tvänne sängar jämte ett par kistor

upptogo hufvudsakligen utrymmet. I sängen användes i stället för lakanberedda kalfskinnsfällar, som lågo på halmen. I stället för täcken nyttjades fårskinnsfällar. Till sängdonen hörde dessutom halmkuddar.

I den gård, hvarpå vi i det föregående hufvudsakligen hafva tänkt, skulle tjänarne lägga sig på slaget 7. Någon enda gång kunde det tillåtas dem att prata bort en stund, ehuru det var »liggdags», ock pigorna fingo särskilt lof att gå ut ock tillbringa denna ledighet under skämt ock glam med hyttfolket vid den närbelägna masugnen. Men detta inträffade endast under sådana tider, att denna var mindre besökt. Som i det föregående är nämnt, steg man upp i god tid.

Sådant var åtminstone från 1820- till 40-talet bruket i en gård, där tjänstfolket ansågs hafva det bra ock fördelaktigt efter den tidens anspråk, ock där husbonden ständigt ifrade för att allting skulle vara reellt.

Vidskepliga seder ock bruk.

För att bota barn, som hade engelska sjukan (»ältan», »hälveteseld») eller ledo af sömnlöshet, magerhet eller hade svårighet vid att lära sig gå, plägade man offra vid s. k. älfkvarnar. Så benämndes smärre bärghålor ock jättegrytor, hvilka af folket tros hafva uppkommit genom »älfvornas» dans på bärget. Stundom kallas de äfven älgkvarnar.

Denna offring öfverlemnades vanligen åt någon gammal gumma, som var van vid dylika uppdrag. Den gamla uppsökte då en älfkvarn; hon smorde den först med ett stycke ister, med detta smordes sedan äfven det sjuka barnet. Därefter skedde den egentliga offringen. En torsdagskväll vid solnedgången nedlades antingen invid älfkvarnen eller också bredvid en bäck, källa eller annat vattendrag ett slags af tyg förfärdigade dockor, kallade »tultingar», eller ock en mindre påse eller tyglapp, hvari förvarades flera sorters saker, såsom naglar, knappnålar, nålsuddar, säd, svafvel, garn m. m. På somliga ställen plägade man lägga in 9 föremål af hvarje sort. Vid en gård i Västra Sund, Nora socken, upphittades hösten 1888 ett knyte, gjort af ett stycke papper samt ombundet med ett snöre. Det innehöll en tyglapp fuktad med något fett beredda kalfskinnsfällar, som lågo på halmen. I stället för täcken nyttjades fårskinnsfällar. Till sängdonen hörde dessutom halmkuddar.

I den gård, hvarpå vi i det föregående hufvudsakligen hafva tänkt, skulle tjänarne lägga sig på slaget 7. Någon enda gång kunde det tillåtas dem att prata bort en stund, ehuru det var »liggdags», ock pigorna fingo särskilt lof att gå ut ock tillbringa denna ledighet under skämt ock glam med hyttfolket vid den närbelägna masugnen. Men detta inträffade endast under sådana tider, att denna var mindre besökt. Som i det föregående är nämnt, steg man upp i god tid.

Sådant var åtminstone från 1820- till 40-talet bruket i en gård, där tjänstfolket ansågs hafva det bra ock fördelaktigt efter den tidens anspråk, ock där husbonden ständigt ifrade för att allting skulle vara reellt.

Vidskepliga seder ock bruk.

För att bota barn, som hade engelska sjukan (»ältan», »hälveteseld») eller ledo af sömnlöshet, magerhet eller hade svårighet vid att lära sig gå, plägade man offra vid s. k. älfkvarnar. Så benämndes smärre bärghålor ock jättegrytor, hvilka af folket tros hafva uppkommit genom »älfvornas» dans på bärget. Stundom kallas de äfven älgkvarnar.

Denna offring öfverlemnades vanligen åt någon gammal gumma, som var van vid dylika uppdrag. Den gamla uppsökte då en älfkvarn; hon smorde den först med ett stycke ister, med detta smordes sedan äfven det sjuka barnet. Därefter skedde den egentliga offringen. En torsdagskväll vid solnedgången nedlades antingen invid älfkvarnen eller också bredvid en bäck, källa eller annat vattendrag ett slags af tyg förfärdigade dockor, kallade »tultingar», eller ock en mindre påse eller tyglapp, hvari förvarades flera sorters saker, såsom naglar, knappnålar, nålsuddar, säd, svafvel, garn m. m. På somliga ställen plägade man lägga in 9 föremål af hvarje sort. Vid en gård

i Västra Sund, Nora socken, upphittades hösten 1888 ett knyte, gjort af ett stycke papper samt ombundet med ett snöre. Det innehöll en tyglapp fuktad med något fettämne, 9 hafrekorn, 9 saltkorn, 9 knappnålar, 9 garnändar af olika färger, samt en papperslapp upptagande ett fruntimmersnamn.

Den offrande borde noga tillse, att han icke hälsade på någon människa eller talade med någon, då han var sysselsatt med sitt förehafvande. Ej häller fick han göra det under hemfärden, förrän han tagit i ett eldkol. Lät han förleda sig att afvika från denna regel, så var offringen förfelad ock utan frukt.

S. k. älfkvarnar, hvilka mycket anlitades, förekommo bl. a. vid Djupvassen i Västra Öskevik, Nora socken, samt på en plats mellan Bor ock Rya i Linde socken. Äldre personer erinra sig mycket väl, hurusom där fordom ofta anträffades föremål, som härledde sig från offringar.

I Elfhyttan sökte man bota barn, som hade engelska sjukan, på följande vis. En grästorfva gräfdes upp på det sätt, att den var fästad vid marken endast på två motsatta sidor. Under torfvan gräfdes ett tämligen stort hål, ock genom detta drogs det sjuka barnet tvänne gånger. Det utgjorde hela kuren.

***

För att bota barnsjukdomar i allmänhet plägade man gå till väga på följande sätt. Man tog 9 kvastpinnar, som setat i ett kvastskaft, ock lade dessa i en vattenskål, som ställdes under vaggan eller sängen, där det sjuka barnet låg. Detta borde försiggå på en torsdagskväll, sedan alla i huset gått till hvila. För öfrigt gällde det att iakttaga åtskilliga andra försiktighetsmått, såsom att ingen i rummet fick tala före midnatt, ock ingen dörr eller något spjäll i huset öppnas under nattens lopp. Följande morgon togs skålen bort. Så många kvastpinnar som under nattens lopp hade sjunkit till skålens botten, så många sjukdomar förefunnos hos barnet. Nu hade man att uppsöka en korsväg, från hvilken en af vägarna ledde norrut. Här skulle man kasta alla kvastpinnarna öfver vänstra axeln, ock därunder säga:

»Tag det här ock lek med det, men låt barnet [härvid nämndes barnets namn] vara i fred!»

Hvilken som skulle taga pinnarna, visste man ej. Men att barnet skulle varda friskt ock färdigt, därom var man öfvertygad.Äfven brukades det att i stället för kvastpinnar kasta ut eld. Därvid tillgick på samma sätt, ock medlet hade, som det troddes, samma värkan.

***

Bot för sjuka kreatur fanns ock. Lemnade någon ko blodblandad mjölk, eller hände det, att mjölken »rände upp ock yste sig», så misstänktes gärna en grannkvinna för att hafva »skämt» kreaturet. Botemedel däremot kunde erhållas, om pigan, som »stillade» i ladugården, var i stånd att bemäktiga sig ugnsrakan, som tillhörde gården, där grannkvinnan bodde, som hade skämt kreaturet.

Hade man lyckats bemäktiga sig rakan, återstod att bränna upp riset ock taga askan till vara samt lägga denna i vatten. Detta gafs följande morgon åt det sjuka djuret att förtära före allting annat.

Vi hafva äfven hört ett medel att få klena ock magra kreatur feta ock frodiga. Man skulle då »dra dagg». Det borde ske under själfva midsommarnatten. Man försedde sig med några lakan ock en stor kruka ock styrde, så utrustad, kosan till några ängar, som tillhörde främmande egare. Här drogos nu lakanen i det daggiga gräset, hvarefter det fuktiga gneds ur dem ned i krukan. Denna manöver fortsattes den ena gången efter den andra, till dess så mycket dagg erhållits, som önskades. Daggen fördes hem ock förvarades noga. Därmed trakterades sedan kreaturen hvarje hälgdag, framför allt på nyårsdagen, vid påsk, pingst, midsommar ock jul.

Det nämndes, att kreaturen på detta sätt troddes blifva feta. Om de kreatur däremot, som hörde till egendomen, hvarifrån daggen blifvit hämtad, hade man den tron, att de efter den dagen blefvo magra ock sjuka ock lemnade obetydligt med mjölk. För den skull fruktade man alla daggdragare, ock dessa måste alltid på smygvägar söka komma öfver hvad de ansågo sig behöfva.

***

Ännu på 1830- ock 40-talen voro följande vidskepliga sedvänjor i bruk uti Lindes Garphyttan.Under julaftonen, då gårdsfolket satt till bords, plägade husmodern smyga sig ut på gården ock genom fönstret skåda in på folket. Såg hon därvid någon, som satt »hufvudlös» vid bordet, var detta ett tecken till att han skulle dö under det kommande årets lopp.

På julaftonskvällen iakttogs äfven den seden, att husmodern, sedan alla lagt sig ock allt var tyst ock stilla, vid 9-tiden ställde en kopparkittel, innehållande 4—5 kannor dricka, mitt på matbordet. Härefter påtändes ett mycket stort ljus, som var särskilt stöpt för att brinna julaftonen. Detta ljus sattes i en metallstake ock ställdes i den med dricka fyllda kopparkitteln. Innan matmodern därpå gick till hvila, tände hon först på ljuset, ock det fick brinna hela natten. Inträffade det, att ljuset slocknade under nattens lopp, bådade detta, att någon af gårdens invånare skulle dö under året.

Följande morgon stod alltid husmodern först upp af alla i huset, ock sedan hon hällt litet sirap i drickat ock brutit stålsiktat bröd däruti, begaf hon sig ut i ladugården ock gaf kreaturen af anrättningen. Härigenom fredades dessa för troll ock annat »otyg».

***

När ett hushåll flyttade in i en gård, brukades vissa försiktighetsmått. När man anlänt dit, grep husfadern sin katt ock kastade in denne först i stugan, innan någon ännu stigit öfver tröskeln. Därpå gjordes genast upp eld i kakelugnen eller spisen — allt till skydd mot onda makter. Slutligen leddes alla kreaturen fram till dörren, ock här förde pigan en **eldknofs** (eldbrand) mot nosen på hvart djur. Blott man iakttagit detta försiktighetsmått, så bet sedan intet ont på kreaturen.